

همکاری‌های ارتباطی منطقه‌ای در معارضة جهانی سازی اقتصادی و هویت جویی فرهنگی

ملاحظات دربارۀ گزارش هیأت اعزامی «یونسکو» برای امکان‌سنجی
راجع به تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»

دکتر کاظم معتمدنژاد

استاد گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی

مقدمه

انتشار گزارش هیأت اعزامی «یونسکو» برای امکان‌سنجی دربارهٔ پیشنهاد ایران راجع به تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» و ارائهٔ پیشنهاد متقابل آن در مورد اجرای یک «برنامهٔ توسعهٔ وسایل ارتباطی»، ضرورت توجه بیشتر به مسائل ارتباطات آسیای میانه و اهمیت همکاری‌های منطقه‌ای مربوط به آنها را فراهم کرده است. در واقع از سال ۱۹۹۱، به دنبال فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری‌های آسیای میانه، روند تحولات آیندهٔ این واحدهای جدید ملی، از لحاظ برخورداری از همکاری‌های بین‌المللی و همچنین منطقه‌ای در جهت پیشرفت و توسعهٔ آنها، مورد توجه خاص کشورهای بزرگ غربی و کشورهای همسایه و نزدیک، قرار گرفته است.

باید یادآوری کرد که دگرگونی‌های تازهٔ آسیای میانه، در زمانی صورت گرفتند که از سالها پیش، علی‌رغم پابرجایی بلوک سوسیالیستی تحت‌رهبری اتحاد شوروی و همبستگی‌های کشورهای جهان سوم در صحنهٔ بین‌المللی، بر اثر پویایی‌های جدید نظام سرمایه‌داری جهانی، گرایش بسیار سریع و گسترده‌ای از جهانی‌سازی اقتصادی (Economic Globalization) و به هم پیوندی فرهنگی (Cultural Synchronization) پدیده آمده بود. به گونه‌ای، که از اوائل دههٔ ۱۹۸۰، در همان حال که کشورهای جهان سوم با برخورداری از حمایت تاکتیکی و مصلحتی شوروی، برای مقابله با سلطهٔ فرهنگی و ارتباطی قدرتهای بزرگ سرمایه‌داری و عوارض آن در ایجاد عدم تعادل اطلاعات و نابرابری

به‌طور غیرمستقیم خنثی گردیدند. سپس دیری نگذشت که به موازات افزایش بحران داخلی اتحاد شوروی و نزدیکی از هم گسیختگی بلوک سوسیالیستی وابسته به آن و تضعیف و تزلزل وضع کشورهای جهان سوم - همراه با رکود فعالیت‌های سازمان جنبش کشورهای غیرمتحد و به دنبال تغییر مدیریت «یونسکو» - از اواخر سالهای ۱۹۸۰، آرمانهای مربوط به «نظم نوین جهانی» قدیمی یاد شده، به فراموشی سپرده شدند. تا آن که در سال ۱۹۹۱، همزمان با آخرین مراحل فروپاشی اتحاد شوروی و عملیات نظامی ایالات متحده آمریکا و متحدان آن در جنگ خلیج فارس، هدفهای «نظم نوین جهانی» تازهٔ مورد نظر رئیس جمهوری وقت آمریکا برای معارضة جویی بی‌رقیب آن در دنیای «یک قطبی» و عصر «پایان تاریخ» مطرح گردیدند.

«استراتژی ارتباطی نوین» (New Communication Strategy) یونسکو، که همزمان با تحولات اخیر از سوی کنفرانس عمومی آن مورد تصویب قرار گرفت، نیز در انطباق با روند «جهانی‌سازی اقتصادی» فرهنگ و ارتباطات، با طرد برنامه‌ها و اقدام‌های بیست‌سال گذشته این سازمان بین‌المللی در

ارتباطات، درراه استقرار یک «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» (New world Information and Communication Order (N.W.I.C.O.)) تلاش می‌کردند، در ایالات متحده آمریکا، برای پیشرفت گسترده‌تر هدفهای اقتصادی سرمایه‌داری و بهره‌برداری بیشتر از امکانات و تکنولوژیها و محصولات فرهنگی و ارتباطی و خبری آن، سیاستها و خط مشی‌های جدیدی در مورد «مقررات زدایی» (Deregulation)، «خصوصی‌سازی» (Privatization) و «آزادسازی» (Liberalization) تمام فعالیت‌های صنعتی و بازرگانی مربوط به فرهنگ و ارتباطات به اجرا گذاشته شد. بر اثر این تصمیم‌گیریهای تازه، که از هستهٔ مرکزی نظام جهانی حاکم، در ایالات متحده آمریکا آغاز گردیدند و به سرعت، کشورهای نیمه پیرامونی آن در اروپای غربی و ژاپن و نیز بسیاری از ممالک پیرامونی در آسیا و آمریکای لاتین و آفریقا را فرا گرفتند، تمام برنامه‌ها و کوشش‌های کشورهای جهان سوم در دستیابی به «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» - که در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ در چارچوب «سازمان جنبش کشورهای غیرمتحد» و «یونسکو»، تعقیب می‌شدند -

در «آلماتا» مرکز جمهوری بزرگ قزاقستان، اقدام کرد و تمام مباحثه‌ها و مذاکره‌های آن را - که بیشتر از سوی سازمانهای غیردولتی مخالف «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» مورد نظر «یونسکو» در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ تدارک یافته بودند - بر تحقق هدفهای استراتژی ارتباطی مذکور در آسیای میانه، استوار ساخت.

- در زمینه کوشش‌هایی که در سطح منطقه‌ای نیز پس از فروپاشی شوروی، برای احیاء همبستگی‌های فرهنگی تاریخی کشورهای جدیدالاستقلال آسیای میانه و همسایگان آنها صورت گرفتند، «یونسکو» عملاً، به علت قطع راههای جغرافیایی مرزهای طرفین در طول سلطه روسیه و مخصوصاً در دوره بیش از هفتاد سال حکومت اتحاد شوروی، نقش نوعی رابط را به عهده گرفت و با برگزاری «نخستین کنگره بین‌المللی همکاری فرهنگی و علمی آسیای میانه» (First International Congress on Cultural and scientific Cooperation of central Asia, Tehran: November 14-18, 1992) که در نوامبر ۱۹۹۲ در تهران تشکیل شد، به تجدید روابط دیرین چندین قونی این سرزمین‌ها در راه پیشرفت تمدن بشری کمک کرد. حضور مدیرکل «یونسکو» در کنگره اخیر و سخنرانی افتتاحیه وی در آن و مخصوصاً تأکید او بر مقام برجسته ارتباطات در پیشرفت همکاریهای آینده کشورهای این منطقه، این امید را فراهم نمود که همسایگان قدیمی آسیای میانه بتوانند از نقش و نفوذ این سازمان جهانی، در احیاء و تجدید همکاریهای فرهنگی و ارتباطی خویش، بهره‌مند شوند.

طرح تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»

- در چنین شرایطی که به نقش «یونسکو» در پیشرفت و گسترش این‌گونه همکاریهای جدید منطقه‌ای، امید پدید آمده بود، به پیشنهاد گروه علوم ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، که حدود سی سال پیش، با تشویق و همکاری غیرمستقیم «مرکز آموزش عالی روزنامه‌نگاری دانشگاه استراسبورگ» وابسته به این سازمان جهانی، به صورت یک دانشکده مستقل، با کمک یکی از گروه‌های مطبوعاتی بزرگ ایران تأسیس شده بود، در کمیته ارتباطات «کمیسیون ملی یونسکو در ایران»، طرح ایجاد

یک «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی آسیای میانه» به سرپرستی «یونسکو» در تهران مورد بررسی قرار گرفت و پس از تأیید آن از طرف این کمیسیون، برای ارائه و بررسی در بیست‌وهفتمین اجلاس کنفرانس عمومی «یونسکو» در پاییز ۱۹۹۳، به دبیرخانه سازمان مذکور ارسال گردید.

هدف اصلی طرح تأسیس این مرکز آن بود که برای کمک به بهبود و پیشرفت امکانات ارتباطی جمهوریهای تازه استقلال یافته آسیای میانه در زمینه‌های مختلف ارتباطات جمعی، ارتباطات دور و ارتباطات کامپیوتری، براساس کوششها و تجربه‌های قبلی «یونسکو» در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ - در جهت ایجاد مراکز مشابه در اروپا (استراسبورگ)، آمریکای لاتین (کیوتو)، آفریقا (داکار) و جنوب شرقی آسیا (سنگاپور) - اقدام تازه‌ای صورت گیرد. تا از طریق آن، ابتدا برای رفع نیازهای فوری کشورهای جدید این منطقه، به ویژه در زمینه آموزش روزنامه‌نگاران و سایر ارتباط‌گران و همچنین ایجاد مراکز اسناد و بانک‌های اطلاعاتی مربوط به ارتباطات و سپس برای تکمیل آنها، از طریق برگزاری کنفرانسها و سمینارهای ارتباطی منطقه‌ای و کوشش در راه توسعه همکاریهای خبری و رادیو - تلویزیونی و استفاده مشترک از تکنولوژیهای نوین ارتباطی و مخصوصاً ماهواره‌ها و بزرگراههای اطلاعاتی، بین نهادهای ارتباطی تخصصی و کارشناسان حرفه‌ای کشورهای منطقه، همکاری ایجاد شود و به موازات آن، به تدریج برای پژوهش‌های ارتباطی مورد نیاز این کشورها نیز، همکاری متقابل برقرار گردد.

پس از بررسی پیشنهاد تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، در بیست‌وهفتمین اجلاس کنفرانس عمومی «یونسکو» در پاییز ۱۹۹۳، از سوی این کنفرانس، به مدیرکل آن سازمان مأموریت داده شد، تا با استفاده از یک بودجه ۵۰ هزار دلاری مورد تصویب کنفرانس، هیأتی را برای مطالعه راجع به امکان‌سنجی ایجاد این مرکز به ایران و پنج کشور جدیدالاستقلال آسیای میانه و ترکیه اعزام دارد. به موجب این تصمیم، از طرف دبیرخانه «یونسکو»، یک هیأت سه‌نفری مرکب از پروفسور جورج ودل (Professor George Wedell) استاد ممتاز سیاستهای ارتباطی در دانشگاه منچستر انگلستان و رییس پیشین انستیتوی وسایل ارتباطی این دانشگاه، خانم

جهت نیل به تعادل اطلاعات و برابری ارتباطات، بار دیگر مانند سالهای آغاز تأسیس «یونسکو» و ادامه فعالیت‌های آن در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، بر «جریان آزاد اطلاعات» در سطح جهانی و در سطح داخلی کشورها تأکید گذاشت و بدین منظور، برای تأسیس و توسعه «وسایل ارتباط جمعی آزاد، مستقل و کثرت‌گرا»، در سرتاسر دنیا، اولویت خاصی قائل شد.

- پس از استقلال جمهوریهای آسیای میانه، در میان تلاشهایی که در عرصه جهانی برای همکاری با این کشورها آغاز گردیدند، ارتباطات و به‌ویژه «وسایل ارتباط جمعی» به لحاظ جایگاه برجسته آنها در سطح‌های ملی و بین‌المللی، مورد توجه فراوان قرار گرفتند. به همین جهت، در حالی که هنوز بیش از چندماه از آغاز روند استقلال این کشورها نگذشته بودند، سازمان جهانی «یونسکو» براساس «استراتژی ارتباطی نوین» خویش، در اکتبر ۱۹۹۲ به برگزاری سمیناری درباره «پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرای آسیایی» (Seminar on Promoting an Independent and Pluralistic Asian Media, Alma Ata, October 5-9, 1992)

احمیده کریم»، همکار برجسته یک مؤسسه مشاوره‌ای ارتباطات در مالزی و رییس سابق مدرسه ارتباطات جمعی «انستیتوی تکنولوژی مارا» در «کسوالامپور» و «مارتین هادلو» (Martin Hadlow) مشاور ارتباطی «یونسکو» در منطقه آسیا، مأمور گردید. تا در ماههای سپتامبر و اکتبر ۱۹۹۴ به کشورهای یادشده مسافرت کند و پس از بررسی درباره ضرورت‌های بخش مطالعات و تحقیقات ارتباطی در آسیای میانه، نیازهای پژوهشی خاص این منطقه در زمینه موردنظر، محل جغرافیایی، تأسیس یک مرکز منطقه‌ای، شناخت نهادها و سازمانهای علاقه‌مند به همکاری با این مرکز، پیشنهاد برنامه عملیات موردنیاز فعالیتهای مرکز، مطالعه راجع به بودجه، نیروی انسانی، ساختار اداری و تدارکاتی و از جمله تسهیلات مربوط به مرکز اسناد این مرکز، ارائه نظر در زمینه اقدامهای تناوب‌آمیز دیگر به جای تأسیس مرکز از قبیل فعالیتهای شبکه‌ای و نیز هرگونه پیشنهادهای مناسب دیگر در مورد امکان ایجاد چنین مرکزی در آن منطقه، گزارش خود را ارائه نماید. هیأت یادشده در حدود سه‌ماه پس از انجام این مسافرت، در ژانویه ۱۹۹۵ گزارش بررسیهای خود را تحت عنوان «مطالعه امکان‌سنجی درباره پیشنهاد تأسیس یک مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» (Feasibility Study on the Proposed Establishment of a Centre for Research and Studies on Communications in Central Asia, Based on a Survey Mission Carried Out on behalf of Unesco, by George Wedell and Hamideh Karim, January 1995, 45 pp.

به دبیرخانه «یونسکو» تسلیم کرد. در این گزارش، بعد از مقدمه‌ای در مورد چگونگی پیشنهاد تأسیس مرکز و مسافرت هیأت به کشورهای آسیای میانه، ایران و ترکیه، در دو بخش جداگانه، مشخصات «آسیای میانه و همسایگان آن» و وضع «دانشگاهها و بخش ارتباطات» کشورهای مذکور بررسی شده‌اند. سپس در بخش دیگری، پیشنهاد متقابل هیأت اعزامی، برای ایجاد یک «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» (Media Development Program) در آسیای میانه، به جای تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات» مورد پیشنهاد، ارائه گردیده است و در بخش پایانی

■ گزارش هیأت اعزامی یونسکو برای امکان‌سنجی راجع به پیشنهاد تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» در مجموع تحت‌تأثیر شدید «استراتژی ارتباطی نوین» یونسکو که پس از تغییر مدیریت این سازمان در سال ۱۹۸۷ پدید آمده، تهیه شده است.

■ «استراتژی ارتباطی نوین» یونسکو در انطباق با روند «جهانی‌سازی اقتصادی» فرهنگ و ارتباطات، با طرد برنامه‌ها و اقدامهای بیست‌سال گذشته این سازمان بین‌المللی، بار دیگر مانند دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ بر «جریان آزاد اطلاعات» در سطح جهانی و سطح داخلی کشورها تأکید گذاشت.

■ «استراتژی ارتباطی نوین» یونسکو برای تأسیس و توسعه «وسایل ارتباط جمعی آزاد، مستقل و کثرت‌گرا» در سرتاسر دنیا، اولویت خاصی قائل شده است.

داده‌اند. در این چارچوب، برداشتهای ذهنی خاصی، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم درباره پیشنهاد ایران برای تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، مطرح شده‌اند و قضاوت‌های ارزشی معینی نیز، به مناسبت‌های مختلف راجع به آنها، ابراز گردیده‌اند.

*****

در ادامه مقاله، مباحثی که بعد از مقدمه گزارش در چهار بخش مطرح گردیده‌اند، بررسی می‌شوند و به دنبال آنها، ارزیابی گزارش و نتیجه‌گیری نهایی مربوط به آن، ارائه می‌گردند.

۱. بررسی مشخصات «آسیای میانه و همسایگان آن»

پس از مقدمه گزارش، در بررسی مشخصات «آسیای میانه و همسایگان آن»، ضمن ارزیابی مفهوم‌ها، و برداشتهای گوناگون مربوط به محدوده این منطقه، آنجا که «مفهوم ایرانی» آسیای میانه عنوان شده است، بر «خاطره ایران در مورد امپراتوری تاریخی آن در قرن چهارم پیش از میلاد و احیای آن در قرن هفتم بعد از میلاد»، تکیه گردیده است. سپس خاطرنشان شده است که عملاً از این امپراتوری، در حال حاضر جز یک گروه زبانی کوچک در جمهوری اسلامی ایران و تاجیکستان که به فارسی سخن می‌گویند، اثری باقی نمانده است.

بدین‌گونه علاوه بر آن که از اشتراک زبانی افغانستان با ایران و تاجیکستان سخنی به میان نیامده است، تاریخ فرهنگ مشترک سرزمین اصلی ایران و نواحی شمال شرقی آن، که در آثار علمی و هنری و ادبی دانشمندان مشهور

گزارش، که نوعی نتیجه‌گیری است، بر عدم ضرورت تأسیس این مرکز در شرایط کنونی و اولویت «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» مذکور و شرایط و لوازم اجرا و موفقیت آن تأکید شده است.

گزارش هیأت اعزامی «یونسکو» برای امکان‌سنجی راجع به پیشنهاد تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، در مجموع، تحت‌تأثیر شدید «استراتژی ارتباطی نوین» یونسکو که پس از تغییر مدیریت این سازمان در سال ۱۹۸۷ پدید آمده و در اعلامیه نهایی «سمینار پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرای آسیایی» در اکتبر ۱۹۹۲ در آلماتا (قزاقستان)، مورد تشریح و تأکید قرار گرفته، تهیه گردیده است به همین جهت، بر مبنای استراتژی و اعلامیه مذکور، شالوده بررسی‌ها و پیشنهادها مطرح شده در آن بر اصول آزادی بیان و افکار و آزادی اطلاعات و گسترش وسایل ارتباط جمعی مستقل و کثرت‌گرا، استوار گردیده است و برای دستیابی به آنها، بر ضرورت عملکردهای ارتباطات در «جامعه باز» و دارای «اقتصاد آزاد» و برخوردار از روابط گسترده با سایر کشورهای جهان، تأکید گذاشته شده است.

نویسندگان گزارش، با توجه به استراتژی ارتباطی و مبانی نظری و عملی یادشده، همچنان که خود نیز در مقدمه آن ذکر کرده‌اند، ضمن بررسی در مورد نیازها و خواست‌های هرکدام از کشورهای منطقه در زمینه ارتباطات و چشم‌انداز بالقوه ایجاد مرکز پیشنهادی، وضع آنها را از لحاظ آزادی مطبوعات و رادیو و تلویزیون و دورنمای توسعه وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرا هم طرف توجه ویژه قرار

این منطقه تجلی دارد، مسکوت گذاشته شده است و به ظواهر عینی این اشتراک فرهنگی، که مشابهت‌های آن مخصوصاً در مجموعه مساجد و مدارس ریگستان شهر سمرقند در جمهوری کنونی ازبکستان و مجموعه‌های همسان آن در فضای آستان قدس رضوی و مسجد گوهرشاد مشهد و میدان نقش جهان اصفهان، به خوبی به چشم می‌خورند، نیز توجه نگردیده است.

در همین مبحث، پس از یادآوری «مفهوم روسی» آسیای میانه و تأکید بر این که شیوه زندگی مردم کشورهای کنونی این منطقه، نوع مارکسیستی جامعه غیرمذهبی پایه‌گذاری شده به وسیله کمال آتاتورک در ترکیه در سالهای ۱۹۲۰ به‌شمار می‌رود و جمهوریهای جدید، بسیار علاقه‌مندند که مظاهر مهم آن مانند برابری زن و مرد و دولت غیرمذهبی را حفظ کنند، به معرفی «مفهوم ترکیه‌ای» آسیای میانه، پرداخته شده است. در بررسی و ارزیابی مفهوم اخیر، خاطر نشان گردیده است که این مفهوم از ریشه‌های زبانی مشترک، که ترکمنستان، ازبکستان، قرقیزستان، قزاقستان و جمهوری اسلامی ایران با ترکیه در آن سهیم‌اند، ناشی می‌شود، هرچند که کشور اخیر (ترکیه) از لحاظ جغرافیایی، به کشورهای یادشده، متصل نیست.

سپس به توجه خاص ترکیه پس از سقوط امپراتوری عثمانی به غرب اروپا، به عنوان الگوی نوسازی آن، اشاره گردیده و آنگاه چنین نتیجه‌گیری شده است که «... ترکیه به لحاظ تاریخ نوسازی آن در هفتادسال اخیر، در پیش جمهوریهای جدید آسیای میانه، از نظر اجتماعی و اقتصادی و پیشرفت و آبادانی، از موقعیت خوبی برخوردار است. در حال حاضر، ترکیه بخش مهمی از منابع خود را برای کمک و همکاری فنی به سایر کشورهای ترک زبان، صرف می‌کند و در مجموع چنین به نظر می‌رسد که کشورهای مذکور نیز بدون آن که این کمکها باعث ایجاد حس رهبری جویی ترکیه در میان آنان باشد، به آنها ارجح می‌دهند...».

۲. ارزیابی وضع «دانشگاهها و بخش ارتباطات»

در قسمت بعدی گزارش، که به ارزیابی وضع «دانشگاهها و بخش ارتباطات» در کشورهای جدید آسیای میانه و ایران و ترکیه اختصاص یافته است، ابتدا به تشریح موقعیت

دانشگاههای کشورهای عضو سابق اتحاد جماهیر شوروی در برابر مسائل کنونی ارتباطات و به‌ویژه، وسایل ارتباط جمعی آنها پرداخته شده است. سپس امکانات دانشگاهها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ترکیه در زمینه برنامه‌های احتمالی کمک به پیشرفت مطالعات و تحقیقات ارتباطی در آسیای میانه، ارزیابی گردیده‌اند.

در مورد وضع عقب‌مانده دانشگاههای کشورهای آسیای میانه در جهت کوشش برای توسعه ارتباطات، نویسندگان گزارش، آثار منفی سلطه احزاب کمونیست را یادآوری کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند که وسایل ارتباط جمعی این کشورها در آن دوره، تنها به انتشار اخبار و اطلاعات مورد نظر دولتهای محلی و برنامه‌های سرگرم‌کننده مکمل آنها توجه داشته‌اند و به همین سبب جز تأمین هدفهای تبلیغاتی دولتی، امکان مطالعات و تحقیقات عینی، به‌دست نیآورده‌اند. البته درباره تکسولوژیهای ارتباطی در دوره مذکور، فعالیتهای پژوهشی خاصی صورت می‌گرفتند که در میان آنها، تلاش برای استفاده از انرژی خورشیدی به منظور انتقال و دریافت علامات ارتباطی رادیویی و تلویزیونی در ترکمنستان، قابل توجه به‌شمار می‌رفت. اما درباره محتوای پیامها و ارزیابی آنها و فلسفه سیاسی مربوط به کاربرد وسایل ارتباطی، ظاهراً هیچ رویه و عملکرد پژوهشی خاصی به‌وجود نیامده بود. تهیه‌کنندگان گزارش فقط یادآور شده‌اند که به آنها گفته شده است در حال حاضر در دانشکده ارتباطات دانشگاه «آلماتا» در قزاقستان، یک برنامه پژوهشی برای بررسی ابعاد تاریخی توسعه وسایل ارتباط جمعی، طرف توجه قرار گرفته است و جنبه‌های ویژه قوم‌شناسی قزاق، به جای تفسیرهای دکترین مارکسیست - لنینیستی، که قبلاً دنبال می‌شدند، تعقیب می‌گردند.

پس از یادآوری عدم پیشرفت مطالعات و تحقیقات ارتباطی در دانشگاههای آسیای میانه، از کم‌توجهی کشورهای منطقه به پیشنهادها ارائه شده در اعلامیه سمینار اکتبر ۱۹۹۲ «آلماتا» برای ایجاد وسایل ارتباط جمعی آزاد و مستقل و کثرت‌گرا در آسیا، سخن گفته شده است. در این باره مخصوصاً از عدم مشارکت متخصصان و محققان دانشگاهی کشورهای آسیای میانه در سمینار یادشده،

انتقاد گردیده و خاطر نشان شده است که به سبب ترکیب اکثر شرکت‌کنندگان این سمینار از مسؤولان حرفه‌ای و همکاران خبری مطبوعات و رادیوها و تلویزیونها، پیشنهادها و توصیه‌های آن، ظاهراً نتوانسته‌اند در میان سیاست‌گذاران این کشورها، تأثیر معنی‌داری بر جای گذارند و به فرایند توسعه وسایل ارتباط جمعی کمک کنند. نویسندگان گزارش همچنین تأکید کرده‌اند که چون در گذشته، فعالیت دانشگاههای این منطقه در مورد وسایل ارتباط جمعی، تنها به آموزش حرفه‌ای روزنامه‌نگاران و به‌طور محدودتر به تربیت مهندسان برای امور مربوط به تولید و انتقال تسهیلات ارتباطی، اختصاص داشت و شرایط ثابت تکنولوژیهای وسایل ارتباطی مطبوعاتی و رادیو تلویزیونی و کنترل آنها از سوی وزارتخانه‌های مطبوعات و انتشارات و رادیو و تلویزیون مرکزی شوروی، تغییرناپذیر بودند، برنامه‌های آموزشی دانشگاههای کشورهای مذکور، در طول سالهای تحصیلی مداوم، دگرگون نمی‌شدند و به همین لحاظ، امکان و موقعیت نوآوری در برنامه‌ها نیز پدید نمی‌آمدند.

به دنبال بررسی وضع دانشگاههای آسیای مرکزی در مورد آموزش و پژوهش ارتباطات، به چشم‌انداز کاملاً متفاوت فعالیت‌های مطالعاتی و تحقیقاتی دانشگاههای ایران و ترکیه در این زمینه، توجه شده است.

در ارزیابیهای مربوط به ایران، تنها به تشریح سوابق تاریخی فعالیت دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی قبلی و همکاریهای آن با «یونسکو» و تجزیه و تحلیل برخی از فعالیتهای کنونی گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، پرداخته شده است و بخشهای آموزشی و پژوهشی ارتباطی دیگر جمهوری اسلامی ایران و مخصوصاً دانشکده و مرکز تحقیقات صدا سیما، مرکز تحقیقات مخابرات، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها و مرکز گسترش آموزش رسانه‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که همه مورد بازدید هیأت قرار گرفته بودند، مسکوت گذاشته شده‌اند. در حالی که درباره مشاهدات مربوط به مراکز آموزشی و پژوهشی ارتباطی ترکیه و وسایل ارتباط جمعی این کشور، وسعت و تنوع بیشتری ملحوظ گردیده است. در این زمینه، مخصوصاً یادآوری پیشرفتهای مرکز تحقیق و توسعه پست و تلگراف ترکیه در آنکارا و

فعالیت‌های «آژانس همکاری بین‌المللی» برای کمک به کشورهای ترک زبان آسیای میانه چشم‌گیر است. علاوه بر آن، در پیوست گزارش، برای معرفی سازمانها و شخصیت‌های مورد بازدید، در ترکیه نیز توجه بیشتری شده است.

به دنبال این ارزیابی‌ها، نویسندگان گزارش در عین تأکید بر فعالیت‌های مثبت، نهاد‌های دانشگاهی مورد بازدید در کشورهای مختلف، نسبت به آمادگی آنها برای کمک به حل مسائل نظام‌های ارتباطی آسیای میانه، ابراز تردید کرده‌اند و در عین حال یادآوری نموده‌اند که این نهادها همه آمادگی خود را برای ایجاد مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی مورد پیشنهاد ایران جهت آسیای میانه و یا همکاری در فعالیت‌های دیگر مربوط به توسعه ارتباطات در این منطقه، اعلام داشته‌اند. پس از آن، در گزارش خاطرنشان شده است که در مورد فعالیت‌های همکاری‌آمیز دانشگاه علامه طباطبایی تهران، چنین کمک‌هایی بر مبنای وضع سیاست‌های جاری ایران، اعطا خواهند شد و در ترکیه نیز دولت به نوبه خود، به روابط فرهنگی و آموزشی نزدیک با کشورهای ترک زبان آسیای میانه، مساعدت خواهد کرد. در مورد اخیر، طبق تأکید گزارش، ماده ۸ اعلامیه ۱۹ اکتبر ۱۹۹۴ کنفرانس سران کشورهای آذربایجان، قزاقستان، قرقیزستان، ترکیه و ترکمنستان، بسیار گویاست.

در پایان این مبحث، تأکید شده است، «... با توجه دقیق به این امر که کمک پژوهشی به جمهوری‌های آسیای میانه، به تأمین استمرار شرایط آکادمیک تحقیقات ارتباطی نیاز دارد و همچنین آگاهی به چارچوب ایدئولوژیکی کنونی مورد نظر در فعالیت‌های دانشگاهی ایران را ایجاد می‌کند، در عین حال توصیه می‌کنیم که دانشگاه‌های کشورهای همسایه می‌توانند در هر کوششی که ممکن است برای کمک به توسعه بخش ارتباطات در آسیای میانه صورت گیرد، دعوت شوند. چنین مشارکتی از سوی دانشگاهها، هم در کشورهای آسیای میانه و هم در کشورهای همسایه، در این مرحله، به صلاحیت‌های موجود این دانشگاهها در زمینه‌های مورد نیاز کمک، بستگی دارد...».

سپس در آخرین بند مبحث اخیر، خاطرنشان گردیده است که «... با توجه به نبودن تخصص مورد نظر در دانشگاه‌های منطقه در زمینه‌های مطرح شده در بخش بعدی گزارش، پیشنهاد

برقراری یک فعالیت شبکه‌ای، واقع‌بینانه نیست. می‌توان امیدوار بود که «سمینار پژوهشگران ارتباطات جمعی»، که در اکتبر ۱۹۹۴ در «آلماتا» برگزار شد و همکاران دانشگاه‌های چند کشور آسیای میانه در آن شرکت کردند، بتواند به توسعه همکاری بین دانشگاهها و وسایل ارتباط جمعی منطقه، رهنمود گردد. علاوه بر این، توسعه مهارت‌های تحنیل‌گرانه در زمینه سیاست‌های ارتباطی و پیوندهای آن با سیاست‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشورهای ذی‌نفع، نیز مانند همکاری‌های میان دانشگاهی، حائز اهمیت است. توسعه صلاحیت در این زمینه است که می‌تواند دانشگاهها را برای تدارک نظریات

بردن آنها، ضرورت گسترش فوری روابط کشورهای آسیای میانه با نظام‌های باز در سایر قسمتهای جهان، به منظور ارتقاء کیفی نظام‌های ارتباطی این کشورها، عنوان شده است.

تدوین‌کنندگان گزارش، سپس برای معرفی اولویت‌های دگرگونی‌های ارتباطی ضروری، که به نظر آنها باید بر تأثیر جنبه‌های عملی توسعه بخش ارتباطات استوار باشد، پیشنهاد‌های «اعلامیه سمینار پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرای آسیایی» اکتبر ۱۹۹۲ در قزاقستان را مطرح کرده‌اند. در این باره، به ویژه با تأکید بر اصول آزادی اطلاعات و بیان آزادانه عقاید و یادآوری میراث نامطلوب کنترل وسایل ارتباط جمعی برجای

■ هدف اصلی از طرح ایجاد «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی آسیای میانه»، آن بود که برای کمک به بهبود و پیشرفت امکانات ارتباطی جمهوری‌های تازه استقلال یافته آسیای میانه و در جهت ایجاد مراکز مشابه در اروپا (استراسبورگ)، امریکای لاتین (کیوتو)، آفریقا (داکار) و جنوب شرقی آسیا (سنگاپور) اقدام تازه‌ای صورت گیرد.

مانده از رژیم شوروی در جمهوری‌های آسیای میانه و اشاره به اهمیت دگرگونی مؤسسات ارتباطی دولتی گذشته به مؤسسات مستقل، خاطرنشان شده است که تغییرات ضروری در این زمینه‌ها، بیشتر جنبه سیاسی و ساختاری و همچنین سازمانی دارند و پژوهش‌های ارتباطی به خودی خود نمی‌تواند به آنها کمک کند. به همین لحاظ توصیه شده است که سیاست‌گران این کشورها به اقدام عملی برای تحقق آزادی اطلاعات، تشویق شوند و در این جهت، از تجربیات سیاست‌گران کشورهای دارای این آزادی، برخوردار گردند.

در گزارش مذکور، برای نیل به هدفهای یادشده، با استناد به نخستین بند اعلامیه سمینار، اهمیت استفاده از نظریات کارشناسی جهت دگرگونی قوانین مطبوعاتی موجود آسیای میانه و سایر قوانین حاکم بر وسایل ارتباطی جمعی آنها، خاطرنشان شده است و در این زمینه، از ضرورت طرد محدودیت‌های انتشار روزنامه‌های جدید و تأمین استقلال عمل مؤسسات رادیو تلویزیونی مبتنی بر خدمت عمومی به جای مؤسسات کنونی تحت کنترل دولتها و همچنین پیشرفت و توسعه رادیوهای جماعتی، سخن رفته است. سپس با تکیه بر نقش مدیریت اقتصادی سازمان‌های ارتباطی در یک جامعه باز و

مشورتی مفید مربوط به سیاست‌های ارتباطی دولتها، آماده سازد...».

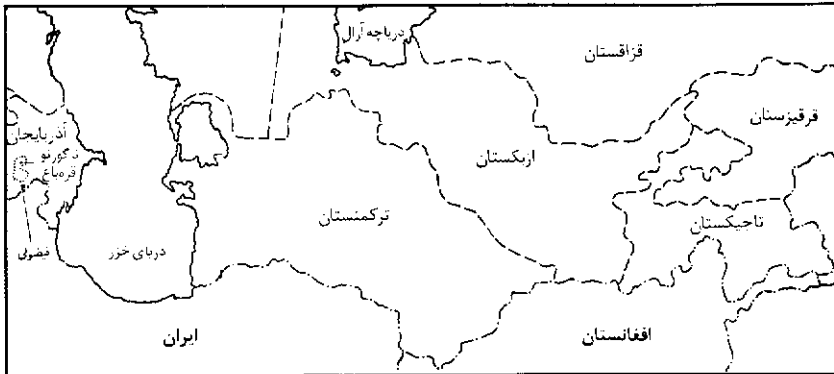
۳. «توسعه بخش ارتباطات و چارچوب نهادی آن: برنامه توسعه وسایل ارتباطی»

در بخشی دیگر از گزارش امکان‌سنجی در مورد پیشنهاد تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، که با عنوان «توسعه بخش ارتباطات و چارچوب نهادی آن» ارائه شده، به جای مرکز مورد نظر، پیشنهاد ایجاد یک «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» در این منطقه، ارائه گردیده است. نویسندگان گزارش در این بخش، چندین بار برای توجیه پیشنهاد خاص خود، از عدم ضرورت پژوهش درباره مسائل ارتباطات در آسیای میانه و اولویت کمک‌های کارشناسی جهت دگرگون سازی عملکردهای وسایل ارتباطی کشورهای منطقه، سخن گفته‌اند.

در آغاز این بخش مخصوصاً بر عدم تجربه دانشگاه‌های کشورهای مورد بازدید در زمینه پژوهش‌های مربوط به سیاستها و عملکردهای ارتباطی و ناتوانی آنها در کمک به پیشرفت کیفیت ارتباطات در شرایط کنونی، تأکید گذاشته شده است. در این زمینه، بر نیاز مبرم برای شناخت و تجزیه و تحلیل موانع موجود در اصلاح وضع ارتباطات و اقدام عملی برای رفع این موانع، تکیه گردیده و به منظور از میان

ضرورت رعایت اصول عرضه و تقاضا و مقتضیات مالی، لزوم کوشش در راه آموزش و تربیت تخصصی مدیران این سازمانها مطرح گردیده است. و با تأکید بر اهمیت آن، باردیگر بر کمتر مناسبت داشتن پژوهشهای ارتباطی و ضروری تر بودن ارائه نظریات کارشناسی و تشویق آمیز از سوی دست‌اندرکاران با تجربه کشورهای دیگر، تأکید شده است.

پس از آن، با اشاره به ضرورت پیشبرد کیفیت برنامه‌های رادیو - تلویزیونی، موضوع رقابت مستقل فرستنده‌ها و کانالهای گوناگون، عنوان گردیده و با توجه به آن، لزوم پیوستن کشورهای آسیای میانه به عهدنامه بین‌المللی حق مؤلف (عهدنامه برن)، به منظور دستیابی به بازار بین‌المللی برنامه‌ها در خارج این منطقه، توصیه شده است. نویسندگان گزارش، برای بهبود کیفیت برنامه‌ها، بر توصیه‌های مندرج در بند ۷ اعلامیه سمینار برگزار شده در قزاقستان، تأکید کرده‌اند و براساس آن، لزوم ایجاد مراکز منابع ارتباطی در آسیای میانه برای دستیابی به اطلاعات و اخبار بین‌المللی، کتابهای مرجع و مواد مطابعاتی، استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی، جهت بالابردن تولید و محتوا و طرز ارائه اخبار تلویزیونی و آشنا ساختن همکاران مؤسسات ارتباطی با تکنیکها و ارزشهای تولیدی جدید و متفاوت و همچنین برقراری سرویسهای مبادله اخبار بین کشورهای منطقه، به منظور گسترش جریان بین‌المللی و ملی و منطقه‌ای اخبار و اطلاعات را یادآوری نموده‌اند. سپس با استناد به بند ۵ اعلامیه مذکور، بر اهمیت برنامه‌های رادیو - تلویزیونی آموزشی راه دور و از جمله، آموزش زبان انگلیسی در آسیای میانه نیز تأکید گردیده است. آنگاه، با توجه به ضرورت تدارک منابع مالی برای تأمین هدفهای فوق، چگونگی استفاده از منابع غیردولتی و مخصوصاً آگهی‌های تجارتنی و پخش برنامه‌های مورد حمایت مالی مؤسسات خصوصی و همچنین پرداخت حق اشتراک ثابت تلویزیونی یا پرداخت جداگانه برای هر برنامه خاص، مطرح شده است. در همین زمینه به اهمیت شناخت مخاطبان اشاره گردیده و با توجه به عدم آشنایی مؤسسات ارتباطی آسیای میانه با تکنیک‌های جدید سنجش مخاطبان و خوانندگان، ضرورت وارد کردن این تکنیک‌ها از خارج و انطباق دادن آن با نیازها و امکانات محلی، توصیه شده است.

■ در گزارش هیات اعزامی علاوه برآنکه از اشتراک زبانی افغانستان با ایران و تاجیکستان سخنی به میان نیامده است، تاریخ فرهنگ مشترک سرزمین اصلی ایران و نواحی شمال‌شرقی آن که در آثار علمی و هنری و ادبی دانشمندان مشهور این منطقه تجلی دارد، مسکوت گذاشته شده است.

مستقل روزنامه‌نگاران و ناشران و برنامه‌پراکنان در آسیای میانه، سخن به میان آمده است. پس از آن، تأکید شده است که اقدامهای پیشنهادی فوق، همه مکمل یکدیگرند و مجموعه آنها، یک «برنامه توسعه و وسایل ارتباطی» را تشکیل می‌دهد که اجرای آن می‌تواند در بهبود کیفی وسایل ارتباط جمعی آسیای میانه، تأثیر مهمی داشته باشد. همچنین اضافه شده است که این اقدامها همه جنبه انطباق دهی ساختاری دارند و کاربرد تحلیلی تکنیکها و عملکردهای معمول در جاهای دیگر را ایجاب می‌کنند و بنابراین، برای نیل به آنها، تحقیق بنیادی مورد نیاز نیست. نویسندگان گزارش، سپس پیشنهاد می‌کنند که «یونسکو» به جای دنبال کردن پیشنهاد مشخص جمهوری اسلامی ایران برای تأسیس یک «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» در تهران، به الزامها و نیازهای مربوط به توسعه کمکها و مساعدت‌های فنی، که در بررسیهای اخیر آنها در مورد وضع کنونی وسایل ارتباط جمعی در این منطقه، آشکار گردیده‌اند، توجه کند. آنان با تکیه بر الزامهای مذکور، یادآوری کرده‌اند که به عقیده آنها، ایجاد یک مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی، به صورتی که از سوی جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد شده است، خواه در تهران و خواه در جای دیگر، در

موضوع دیگری که در این بخش مطرح گردیده، مشکلات مربوط به عدم امکان استفاده مردم آسیای میانه از زبانهای خارجی و وابستگی آنها به زبان روسی است. برای مقابله با این مسأله و افزایش استفاده از برنامه‌های دیگر، اهمیت دوبله کردن و زیرنویس گذاشتن آنها، مورد تأکید قرار گرفته است. توسعه منابع انسانی بخش ارتباطات نیز یکی از مهمترین مسایل آسیای میانه معرفی گردیده و با توجه به آن، ضمن یادآوری اهمیت همکاری دانشگاهها با همکاران حرفه‌ای وسایل ارتباط جمعی، برای آموزش رسمی یا حین خدمت روزنامه‌نگاران، ضرورت هماهنگی آن با نظامهای ارزشی جامعه باز، خاطرنشان شده است. در زمینه اخیر برای تأمین نیازهای منابع انسانی وسایل ارتباطی، بر توصیه‌های متنوع بند دوم اعلامیه سمینار تأکید گردیده و ضمن آن بر اصول بین‌المللی آزادی گفتار و بیان، آزادی اطلاعات و مطبوعات و همچنین آزادی انجمنها و جمعیتها و سازمانهای حرفه‌ای روزنامه‌نگاران و نیز اصول استقلال روزنامه‌نگاری و بالاخره حقوق زنان در وسایل ارتباطی، تکیه شده است و سپس به استناد بندهای ۴ و ۶ اعلامیه، از ضرورت پشتیبانی فعالیت روزنامه‌نگاران در شرایط خطرناک و حفظ سلامت جانی و آزادی عمل آنها و همچنین تشکیل سازمانها و انجمن‌های

■ شالوده بررسی‌ها و پیشنهادهای مطرح شده در گزارش هیأت اعزامی یونسکو، بر اصول آزادی بیان و افکار و آزادی اطلاعات و گسترش وسایل ارتباط جمعی مستقل و کثرت‌گرا استوار گردیده است و برای دستیابی به آنها، بر ضرورت عملکردهای ارتباطات در «جامعه‌باز» و دارای «اقتصاد آزاد» و برخوردار از روابط گسترده با سایر کشورهای جهان، تأکید گذاشته شده است.

مرحله کنونی، اولویت ندارد. هرچند که از نظر اکثر کشورهای موردبازدید، چنین تصور می‌شود که «یونسکو» برای تأسیس این مرکز، تصمیم‌گیری کرده است و اکنون فقط موضوع انتخاب مناسب‌ترین محل ایجاد آن، مطرح است. بدیهی است که به تصور آنها، کشور و شهری که چنین مرکزی در آن قرار داشته باشد، از اعتبار و پشتیبانی مالی فراوانی برخوردار خواهد بود.

در همین زمینه، در گزارش یادآوری شده است که اعضای هیأت به هنگام بازدید از کشورهای مختلف آسیای میانه، درباره هدفهای مرکز موردنظر طرف پرسش قرار گرفته‌اند و پاسخ داده‌اند که این مرکز می‌تواند در خدمت نیازها و منافع کشورهای منطقه قرار گیرد. اما در برابر، مخاطبان آنان، راجع به این پرسش متقابل، که نیازها و منافع آنها در این زمینه چیست، پاسخهای مناسبی، که یونسکو بتواند براساس آنها برای تأسیس چنین مرکزی، تصمیم بگیرد، ارائه نداده‌اند و از اشاره به اهمیت دوره‌های آموزشی و برخی پژوهشهای نامشخص، فراتر نرفته‌اند.

نویسندگان گزارش، پس از آن نتیجه گرفته‌اند: «اگر چه ابتکار جمهوری اسلامی ایران درباره چنین مرکزی، در جمهوریهای آسیای میانه، اصولاً مورد ارجح‌گذاری قرار گرفته است، اما وضع کنونی ارتباطات در این کشورها، همان‌گونه که در پاراگراف‌های قبلی گزارش، یادآوری گردیده است، پاسخ متفاوتی را ایجاب می‌کند. به نظر آنان، در حال حاضر، برای کمک و مساعدت فنی به نظامهای ارتباطی آسیای میانه، نیاز قوی وجود دارد و در مرحله فعلی توسعه این کشورها، تأمین این نیاز به صورت مؤثرتر و اقتصادی‌تر، از طریق «یک چارچوب انعطاف‌پذیر مشاوره و عمل» قابل تحقق است.

آنان، برای پاسخگویی به نیازهای ارتباطی آسیای میانه که در این بخش مشخص ساخته‌اند اقدامات زیر را ضروری شناخته‌اند:

الف. دگرگونی‌ها در سطح ساختاری، به منظور گوناگون‌سازی و دموکراتیک‌سازی نظامهای وسایل ارتباطی.

ب. مشخص ساختن دقیق هدفهایی که باید تحقق یابند.

پ. اصلاح نظامهای مدیریتی وسایل ارتباطی، در جهت تحقق هدفهای موردنظر.

ت. تزریق منابع مالی اضافی.

تدوین‌کنندگان گزارش، پس از آن اضافه کرده‌اند که در آسیای میانه، نسبت به رهاکردن ساختارهای ارتباطی مورد استفاده در دوره حکومت شوروی، بیشتر به سبب آنکه ساختارهای مناسب جانشینی برای آنها قابل دسترسی به نظر نمی‌رسد، نوعی عدم تمایل به چشم می‌خورد و همچنین هنوز این بیم ناگزیر در این کشورها وجود دارد که گردآندگان ساختارهای موجود به آسانی نتوانند، خود را با ساختارهای نوین و ناآشنا، انطباق دهند. در عین حال، به عقیده آنان، کوشش‌های یونسکو در جهت نوسازی ساختارهای ارتباطی، در کوتاه مدت و میان‌مدت، بیش از هر چیزی می‌تواند، برای آسیای میانه، مفید واقع شود. نیازهای درازمدت نیز در طول زمان، آشکار خواهند شد.

براین اساس، در پایان بخش حاضر، نویسندگان گزارش توصیه کرده‌اند که یک «برنامه توسعه وسایل ارتباطی»، با توجه به موضوع تأمین منابع مالی ضروری آن، برای یک دوره آغازین پنج‌ساله، در آسیای میانه به اجرا گذاشته شود. به نظر آنان، این برنامه خواهد توانست به نیازهای ابراز شده از سوی دولت‌های آسیای میانه در زمینه مطبوعات و رادیو و تلویزیون، پاسخ دهد. برنامه موردنظر، اقدامات توسعه‌بخش در هر کدام از زمینه‌های عملیاتی مطرح شده در همین بخش گزارش را دربر خواهد گرفت.

تدوین‌کنندگان گزارش در آخرین عبارت این بخش خاطر نشان کرده‌اند که «اگر در طول

اجرای اقدامات پنج‌ساله، نیاز به یک برنامه تحقیق و توسعه، که بتواند به وسیله یک مرکز پژوهشی منطقه‌ای، به صورت مطلوب اعمال شود، پدید آید، در آن صورت، ایجاد چنین مرکزی مورد بازنگری واقع خواهد شد».

۴. «شرایط موفقیت برنامه توسعه وسایل ارتباطی»

نویسندگان گزارش در بخش آخر آن «شرایط لازم برای موفقیت برنامه توسعه وسایل ارتباطی» در آسیای میانه را مطرح کرده‌اند و ضمن آن، به وجود وضع سازمانهای مطبوعاتی و انتشاراتی و رادیو تلویزیونی را از لوازم اصلی توسعه نظامهای ارتباطی این منطقه، دانسته‌اند. به عقیده آنها، مدیرعامل یک سازمان رادیو - تلویزیونی به شناخت اصول کلی مدیریت این‌گونه سازمانها و شرایط اعمال مؤثر آنها در مورد سازمان خاص زیر نظر خویش نیازمند است و چون برای فراگیری این اصول، فرصت مسافرت به کشورهای خارجی را ندارد، الزاماً باید از کمکهای سریعی که می‌تواند در محل بدست آورد و اهمیت و مناسبت آنها بسیار رویه‌افزایش است، استفاده کند. همین ملاحظات در مورد وزیر ارتباطات یا مدیر یک روزنامه نیز صدق می‌نماید.

آنان با تکیه بر اهمیت برخورداری سازمانهای ارتباطی از کمکهای لازم در محلهای فعالیت آنها، تأکید کرده‌اند: «بنابراین، ایجاد یک مرکز واحد، که طبیعتاً از محل تصمیم‌گیریها درباره موضوع‌های خاص، بسیار دور است، نسبت به تدارک مشاوره‌های حرفه‌ای سریع و محلی، کارایی کمتری دارد و بدین ترتیب، وجود یک محل واحد برای چنین اقداماتی، به گونه‌ای که در پیشنهاد جمهوری اسلامی ایران مطرح شده است، مناسب به نظر نمی‌رسد».

تدوین‌کنندگان گزارش، سپس افزوده‌اند: «ما اذعان داریم که این نتیجه‌گیری، کشورهایی را که موردبازدید قرار داده‌ایم و اکثر آنها امیدوار بودند، مرکز پژوهشی ارتباطی پراهمیتی را - که جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد تأسیس آن تحت سرپرستی «یونسکو» را داده است - جذب کنند، ناراحت خواهد کرد. در عین حال، تردید نداریم که تمام این کشورها، از توسعه و تکمیل پیشنهاد اصلی و تا حدی نظری و دوررس جمهوری اسلامی ایران و تبدیل آن به یک برنامه عملیاتی قابل اجرا، استقبال خواهند نمود. همچنین، شک نداریم که این کشورها،

■ در گزارش هیأت اعزامی، برداشت‌های ذهنی خاصی - به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم- دربارهٔ پیشنهاد ایران برای تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، مطرح شده و قضاوت‌های ارزشی معینی نیز به مناسبت‌های مختلف راجع به آن ابراز گردیده‌اند.

فرصتی را که از طریق این برنامه، برای هرکدام از آنها، به منظور برखورداری از کمکها و مساعدتهای فنی خاص و منطبق با نیازهای نظامهای ارتباطی خود آنان، فراهم می‌شود، مغتنم خواهند دانست».

آنان به دنبال نتیجه‌گیری فوق، بر اهمیت ساختار برنامه موردنظر و ضرورت انطباق آن با معیارهایی که از سوی تمام شرکت‌کنندگان در این برنامه، چه مشاوران و چه گردانندگان قابل قبول باشد، تأکید کرده‌اند و معیارهای مذکور را چنین معرفی نموده‌اند:

الف. منابع برنامه باید در دسترس همه باشند.
ب. فعالیتهای مربوط به برنامه، با توجه به روح موردنظر در مادهٔ ۱۹ اعلامیهٔ جهانی حقوق بشر، که مشوق وسایل ارتباطی کثرت‌گرا، مستقل و آزاد است، دنبال شوند.

پ. نباید امکان استفاده از کارمندان بین‌المللی برای اجرای برنامه، بدون هرگونه محدودیت از لحاظ ملیت، جنس یا آزادیهای مدنی در مورد کسانی که در آن مشارکت دارند، وجود داشته باشد.

ت. رویکرد میان رشته‌ای باید به کار گرفته شود و بر مبنای آن از کارشناسان و منابع انسانی رشته‌های مختلف مورد لزوم، استفاده مطلوب، صورت گیرد.

ث. یک رویکرد میان حرفه‌ای خواهد توانست، تعادل لازم بین دانشگاهیان، همکاران و گردانندگان وسایل ارتباطی و حرفه‌ای‌ها را، تأمین کند.

ج. هدف تمام ابتکارها و اقدامها، باید انتقال سریع به آزادسازی وسایل ارتباطی باشد. در گزارش مذکور همچنین یادآوری شده است که با توجه به عکس‌العمل‌های جمهوریهای آسیای میانه دربارهٔ محل برنامهٔ موردنظر، تعدادی ملاحظات باید رعایت گردند. این ملاحظات که برای آنها در تحقق موفقیت‌آمیز برنامهٔ توسعهٔ ارتباطات منطقه، نقش اساسی در نظر گرفته شده است بدین قرار معرفی شده‌اند:

الف. توسعهٔ ارتباطات در منطقه، در دست خود جمهوریها خواهد بود و تنها تعهد آنان به تقویت نهادهای ارتباطی دموکراتیک، بر این امر رهنمود خواهد گردید.

ب. جمهوریهای جدید آسیای میانه، که به دنبال سلطهٔ هفتادسالهٔ رژیم شوروی پدید آمده‌اند، خواستار توسعهٔ به سوی جوامع باز و کثرت‌گرا می‌باشند.

ما آن است که نوسازی وسایل ارتباطی، به سبب آن که جمهوریهای آسیای میانه هنوز در مرحلهٔ انتقالی به سوی یک اقتصاد بازار، پیشرفت کافی نکرده‌اند، نیاز به زمان خواهد داشت. اکنون رشد مؤسسات آزاد در اکثر بخشها و از جمله، بخش وسایل ارتباطی و ارتباطات، کند است. چنین پیداست که مدیریت دگرگونی‌ها در بیشتر موارد، جنبهٔ اتفاقی دارد و سازماندهی مجدد وسایل ارتباطی نیز بر اساس نیازهای موردی، صورت می‌گیرد. بدین ترتیب، برای مقابله با این فقدان خط مشی و راهبرد، ما می‌توانیم امیدوار باشیم که «برنامهٔ توسعهٔ وسایل ارتباطی» چاره‌ساز واقع شود....»

نویسندگان گزارش، پس از آن، در عین تأکید بر سطح‌های متفاوت عملکردهای وسایل ارتباطی جمهوریهای آسیای میانه، موارد زیر را، که دربارهٔ اکثر آنها صدق می‌کنند، خاطر نشان ساخته‌اند:

الف. نبود فوریت در برخورد با اخبار (به عنوان یک کالای اولیه مورد نیاز) و ارائه اطلاعات به روز، دربارهٔ موضوع‌های مهم به مردم.

ب. نبود سنت برای توجه به آگاه‌سازی مردم دربارهٔ آنچه در کشور می‌گذرد.

پ. فسقدان اقدام در مورد مسائل برنامه‌پراکنی رادیو-تلویزیونی چند زبانی.

ت. توجه وسیعی که هنوز جمهوریهای آسیای میانه برای تدارک برنامه‌ها به فدراسیون روسیه دارند.

ث. جمهوریهای مذکور هنوز خود را به عنوان اجزای «حوزهٔ پولی روبل»، می‌شناسند.

ج. وسعت استفادهٔ مردم از دستگاههای گیرندهٔ مهم ارتباطات جمعی، هنوز در همان حد موجود در دورهٔ رژیم شوروی است.

در گزارش همچنین آمده است: «وسایل ارتباط جمعی، دانشکده‌های روزنامه‌نگاری و ارتباطات، خبرگزاریها، مؤسسات چاپ و نشر، روزنامه‌ها و نشریه‌ها، همه گرایش دارند که بر

پ. جمهوریهای یادشده در مرحله‌ای هستند که به فراگیری دموکراسی نیاز دارند. آنان بدین منظور علاقه‌مندند که برای گسترده‌ترین سطح تماس‌های بین‌المللی، شرایط باز داشته باشند.

ت. بسیاری از مردم جمهوریهای آسیای میانه، با توجه به تاریخ اجتماعی و فرهنگی اخیر خود، ترجیح می‌دهند که یک سطح میانی، بین زندگی سنتی اسلامی و عادات و اخلاقیات غربی، بدست آورند.

ث. چون برنامهٔ توسعهٔ وسایل ارتباطی، به منظور خدمت به منطقهٔ آسیای میانه ایجاد می‌شود، مرکز ثقل آن باید بیشتر در داخل این منطقه و نه در خارج آن، قرار داشته باشد.

ج. کشورهای شرکت‌کننده در برنامهٔ پیشنهادی، شرکای برابر خواهند بود و از منافع این برنامه، سهم منصفانه خواهند داشت.

نویسندگان گزارش، آنگاه خاطرنشان کرده‌اند: «اکثر جمهوریهای آسیای میانه هنوز به نیازها و برنامه‌های ارتباطی خاص خود نیاندیشیده‌اند و هیچ‌کدام از آنها، آمادگی نداشته‌اند که یک برنامهٔ توسعه برای طراحی و برنامه‌ریزی ارتباطات، ارائه کنند. مهم‌تر آن که این جمهوریها نیاز فوری به تکنولوژی اطلاعاتی معاصر یا علاقهٔ سیاسی واحد و نیرومندی برای ایجاد یک محیط ارتباطی دموکراتیک‌تر، ابراز نداشته‌اند.

قزاقستان، حداقل هنوز «عهدنامهٔ حق مؤلف برن» را امضا نکرده است و این بدان معناست که جمهوری مذکور از دسترسی به منابع وسیع برنامه‌های تلویزیونی و رادیویی، که در سایر کشورهای جهان قابل دستیابی‌اند، برخوردار نیست. ترکمنستان و ازبکستان هم کشورهایی هستند که به نظر می‌رسد، به‌طور گسترده از طریق تصویب‌نامه‌های ریاست جمهوری اداره می‌شوند و بسیاری از وسایل ارتباطی آنها-چه چاپی و چه الکترونی- همچنان تحت نفوذ دولتهای آنان، قرار دارند.

در گزارش، سپس افزوده شده است: «نظر

مبنای پیش فرض وجود کمبودها و لزوم مقابله با آنها از سوی دولت، سازماندهی شوند. به همین جهت، با آن که نام سازمانها و وزارتخانه‌ها تغییر کرده است. همان مدیران قلمی، عهده‌دار مسؤلیت‌ها می‌باشند. چنین وضعی طبیعتاً برای یک رویکرد پویا در مورد دگرگونیها، مناسب نیست».

تدوین‌کنندگان گزارش، سپس افزوده‌اند: «برنامه توسعه وسایل ارتباطی که در این بخش مطرح شده است. امکان خواهد داد که پاسخ قابل انعطافی به نیازهای واقعی وسایل ارتباط جمعی در آسیای میانه، داده شود. میزان پاسخ به منابع قابل دسترسی بستگی خواهد داشت. از زمان انحلال اتحاد شوروی، برخی کوششها در جهت تسهیل انتقال از نظام اقتصادی نوع شوروی به یک جامعه باز، صورت گرفته اند. اقدامها و منابعی که برای تسهیل یک انتقال مشابه در زمینه نظامهای ارتباطی در نظر گرفته شده‌اند. کمتر چشم‌گیر بوده‌اند. در این باره، تصمیم‌هایی به‌منظور فراهم کردن امکان فعالیت مؤسسات خصوصی در حوزه ارتباطات اتخاذ شده‌اند. اما برای گشودن نظامهای مطبوعاتی و رادیویی و تلویزیونی دولتی، که قبلاً در کنترل حزب قرار داشتند، توجه کمی معطوف گردیده است».

آنان تأکید کرده‌اند: «بیدین‌گونه، نظامهای ارتباطی، تعادل خود را از دست داده‌اند. در زمینه‌های کم هزینه، همچون چاپ، نشر و برنامه‌پراکنی رادیویی، ابتکارهای خصوصی، معمولاً بدون یک چارچوب نهادی مناسب و با منابع سرمایهای ناکافی، آغاز شده‌اند».

نظامهای تلویزیونی دولتی، در جریان توسعه فعالیت‌های جدید وسایل ارتباطی چاپی و رادیویی، به‌طور وسیع دست‌نخورده باقی مانده‌اند. سازمانهای تلویزیونی سعی کرده‌اند در اوضاع و احوال نوین، راه خود را بیابند. ولی آنها، همچنان از فرهنگ وابسته، که در دوره رژیم شوروی به‌کار می‌بردند، رنج می‌برند. در همین حال، سازمانهای مذکور کمک‌های مستقیم و غیرمستقیمی را که در رژیم سابق در دسترس آنها بودند، نیز از دست داده‌اند. بدون آنکه از طرف دولت‌های مستقل جمهوریهای خود، برای درآمد از دست رفته، جانشینی دریافت کنند و یا از حمایت آنها برخوردار شوند. بنابراین، سازمانهای یادشده، به‌عنوان یک امر بسیار خودی، نیاز دارند که منابع درآمد جایگزین را مشخص سازند».

نویسندگان گزارش در دنباله این مبحث اضافه کرده‌اند: «نظامهای وسایل ارتباطی دولتی آسیای میانه، امکان استفاده از حیطة تحرکی را که به‌وسیله دولتهای آنها برای اقدام در صحنه بین‌المللی فراهم آمده است، آسان نمی‌یابند. فقدان منابع، دشواری‌های زبانی و عدم اعتماد به معامله با مجموعه‌های بزرگ کمپانی‌های خارجی رادیو - تلویزیونی و مطبوعاتی - آنها را از اقدام در جهت حرکت به خارج از حوزه روابط سنتی آنان باز می‌دارند».

این یکی از شکافهایی است که برنامه توسعه ارتباطی پیشنهادی، قصد پر کردن آن را دارد. برنامه مذکور، بیشتر به وسیله خودسازمانهای وسایل ارتباطی، انجام خواهد شد. گروه کوچکی از مشاوران در اختیار آنها خواهند بود، تا آنان را در جهت آماده‌سازی برای اجرای برنامه کمک کنند و بر مبنای اعتماد و اطمینان، در حوزه وسایل ارتباطی به‌طور وسیع، اقدام نمایند».

تدوین‌کنندگان گزارش، در پایان بخش

آن که این طرفها بتوانند تجربه‌ای را که ضمن همکاری با مشاوران کسب کرده‌اند، به مورد اجرا بگذارند. انتظار آن است که تعداد و طول ترتیب دهی همکاریها، برای ایجاد دگرگونی مؤثر در فعالیت‌های مربوط، کافی باشند».

پ. در مورد آن که مشاوران، تمام وقت خود را در یک سازمان یا جمهوری واحد بگذرانند یا در طول یک مأموریت، با تعدادی از سازمانها در جمهوریهای مختلف همکاری کنند، بعداً تصمیم‌گیری خواهد شد».

ت. برنامه توسعه وسایل ارتباطی، تحت نظارت یک مدیر ارشد با تجربه، که با همکاری مشاوران، سازمانهای ارتباطی و دولتها فعالیت خواهد کرد، پیش خواهد رفت و از سوی دفتر «یونسکو» در «آلمانی» مرکز قزاقستان، اداره خواهد شد».

در آخرین پاراگراف گزارش، تدوین‌کنندگان آن، خاطرنشان ساخته‌اند: «ما یونسکو را ترغیب می‌کنیم که در چارچوب مکانیسم‌های موجود کمکها و مساعدتهای فنی (برنامه‌های

■ هیأت اعزامی یونسکو در گزارش خود به توجه خاص ترکیه پس از سقوط امپراتوری عثمانی به غرب و اروپا به عنوان الگوی نوسازی آن، اشاره کرده و نتیجه‌گیری نموده است که: «... ترکیه به لحاظ تاریخ نوسازی آن در هفتادسال اخیر، در نزد جمهوری‌های جدید آسیای میانه، از نظر اجتماعی و اقتصادی و پیشرفت و آبادانی، از موقعیت خوبی برخوردار است و در حال حاضر بخش وسیعی از منابع خود را برای کمک به سایر کشورهای ترک زبان صرف می‌کند و چنین به‌نظر می‌رسد که کشورهای مذکور بدون آن که این کمکها باعث ایجاد حس رهنبری‌جویی ترکیه در میان آنان باشد به آنها ارج می‌نهند...»

حاضر. که بخش پایانی آن است، ویژگیهای «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» را به ترتیب زیر، معرفی کرده‌اند:

الف. محتوی برنامه از طریق مشاوره با سازمانهای ارتباطی ذی‌نفع، مشخص خواهد شد. در این زمینه حوزه‌های مطرح شده در بخش قبلی گزارش، طرف توجه قرار خواهند گرفت.

ب. گروهی از مشاوران بسیار با صلاحیت، که دارای تجربه حرفه‌ای معتبر در سطح ارشد باشند، در اختیار سازمانهای ارتباطی خواستار کمک‌های میان‌مدت، گذاشته خواهند شد. این مشاوران، برای چند دوره دو تا چهار هفته‌ای، در طول حداکثر مدت سه سال، در دسترس سازمانهای یادشده خواهند بود. آنان از نزدیک با طرفهای تعیین شده کار خواهند کرد، به امید

عادی و مشارکت، برنامه بین‌المللی توسعه ارتباطات و منابع مالی دیگر خارج بودجه، پیشنهادها مشخصی برای تحقق برنامه ارائه شده، مطرح کند. امیدواریم جمهوری اسلامی ایران و ترکیه، علاقه داشته باشند برخی از منابع مالی را که برای مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی پیشنهادی اختصاص داده‌اند، به مشارکت در اجرای این برنامه، تخصیص دهند. «برنامه ملل متحد برای توسعه»، «صندوق ملل متحد برای فعالیت‌های مربوط به جمعیت» و سایر مؤسسات ملل متحد و همچنین دیگر نهادهای بین‌الدول، دولتی و غیردولتی نیز ممکن است علاقه‌مند کمک باشند و بنیادهای خصوصی هم ممکن است در این امر مشارکت کنند».

مربوط به «پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت گرای آسیایی»، در اکتبر ۱۹۹۲ در «آلمان» مرکز جمهوری قزاقستان، تنظیم شده است و در آن هیچ اشاره‌ای به گردهمایی مهم دیگری که چند هفته بعد در قالب «نخستین کنگره بین‌المللی در مورد همکاری فرهنگی و علمی در آسیای میانه»، با همکاری و مشارکت

هسرکی کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش» آغاز کرده بود، پس از یادآوری رنج جداییهای ملل آسیای میانه و کشورهای همسایه در دوره حکومت شوروی و شوق بازیابی‌ها و تجدید دیدارهای آنها در دوره اخیر بعد از استقلال، بر میراث فرهنگی مشترک آنها تأکید گذاشت. وی در همین زمینه، نقش مهم اندیشه‌وران بزرگ آسیای میانه در تمدن جهانی را نیز خاطر نشان ساخت و از خدمات برجسته «بیرونی»، «ابن‌سینا»، «رودکی» و «فروسی» در پیشرفت رشته‌های علمی و پزشکی و فلسفی در جهان و فرهنگ و ادب ایران و سایر کشورهای این منطقه، تجلیل کرد.

مدیرکل «یونسکو» در سخنرانی خویش، مخصوصاً از برگزاری این نخستین گردهمایی بین‌المللی در ایران، ابراز مسرت کرد و در این باره، چنین گفت:

«... من به ویژه، بسیار خوشحالم که این رویداد تاریخی در ایران اتفاق می‌افتد، کشوری که فرهنگ و زبان آن در شکل‌گیری و معرفی اندیشه شاخص آسیای میانه، نقش حیاتی داشته است. ایران به عنوان یک کشور چند قومی و سرمشق فرهنگ‌ها، جهان کوچکی از تمام منطقه نیز به‌شمار می‌رود. این کشور، مخصوصاً، با توجه به آن که بر مخزنی از منابع و مأخذ مشترک بنا شده است، در میان همسایگان خویش نیز از احساس دوستی و همدلی برخوردار است و از میراث مشترک خود آسیایی و سازگاری و تساهل متقابل ناشی از آن در طول قرنهای گذشته هم بهره می‌برد، برای کمک به پیشبرد روابط جدید منطقه‌ای، در جایگاه خوبی قرار دارد...»^۱

در اعلامیه نهایی «نخستین کنگره بین‌المللی درباره همکاری علمی و فرهنگی آسیای میانه» (مصوب ۱۸ نوامبر ۱۹۹۲)، شرکت‌کنندگان این کنگره، پس از تأکید بر تاریخ و فرهنگ مشترک خود، اهمیت ارتباطات و ضرورت همکاریهای خویش در این زمینه را، خاطر نشان ساخته‌اند.

در مقدمه این اعلامیه، راجع به اشتراک تاریخی و فرهنگی و معنوی ملل منطقه، چنین آمده است:

«... برای این واقعیت که تاریخ گذشته،

■ هیأت اعزامی در ارزیابی‌های مربوط به دانشگاهها و بخش ارتباطات ایران تنها به تشریح سوابق تاریخ فعالیت دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی قبلی و همکاری‌های آن با یونسکو و تجزیه و تحلیل برخی از فعالیتهای کنونی گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی پرداخته است و بخشهای آموزشی و پژوهشی ارتباطی دیگر جمهوری اسلامی ایران و مخصوصاً دانشکده و مرکز تحقیقات صداوسیما، مرکز تحقیقات مخابرات، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها و مرکز گسترش آموزش رسانه‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که همه مورد بازدید هیأت قرار گرفته بودند، مسکوت گذاشته شده‌اند.

ارزیابی و نتیجه‌گیری

«یونسکو» و جمهوری اسلامی ایران در تهران برگزار گردید، وجود ندارد. توجه به چگونگی تشکیل این کنگره و به ویژه، مطالعه سخنرانی مدیرکل «یونسکو» در مراسم افتتاح آن و بررسی اعلامیه نهایی کنگره، می‌توانست نظر تدوین‌کنندگان گزارش را درباره جایگاه تاریخی ایران در آسیای میانه و همچنین اهمیت همکاریهای علمی در زمینه‌های ارتباطی، تحت تأثیر قرار دهد.

«فدریکوماپور» مدیرکل «یونسکو» در سخنرانی خود در مراسم افتتاح «نخستین کنگره بین‌المللی درباره همکاری فرهنگی و علمی در آسیای میانه» که با ترجمه شعر معروف مولانا جلال‌الدین مولوی:

«باشنو از نی چون حکایت می‌کند وز جدایی‌ها شکایت می‌کند

گزارش هیأت اعزامی «یونسکو» در مورد امکان‌سنجی تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، که با پیشنهاد متقابل این هیأت برای اجرای یک «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» در این منطقه همراه است، علاوه بر شرایط کلی حاکم بر آن که در مقدمه ملاحظات جاری یادآوری شدند و نقطه نظرهای ذهنی خاص موجود در آن، که مخصوصاً در دو بخش اول مورد اشاره قرار گرفتند، از جهات زیرقابل انتقاد است:

۱. عدم توجه به برنامه‌های قبلی «یونسکو» در مورد همکاریهای منطقه‌ای همان‌گونه که در مقدمه یادآوری شد، گزارش هیأت درباره مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی پیشنهادی، براساس مصوبات سمینار

تبادلات اقتصادی، ارزشهای فرهنگی و معنوی و به ویژه اسلامی، آمیزه‌های اجتماعی- فرهنگی در این منطقه وسیع دنیا به وجود آورده و در نتیجه، منافع مردمان این خطه را در زمینه‌های بس گوناگون همچون ... تحقیقات تاریخی و علمی، مشترک ساخته است، تأکید می‌ورزیم. - وفاداری ملت‌های مختلف این منطقه را به ارزشهای خود و خواست راسخ آنها را به حفظ این ارزشها، ضمن مشارکت در فعالیتهای نوین اجتماعی - اقتصادی جهان، ارج بسیار می‌نهیم.

- توجه می‌دهیم که رشد آگاهی از میراث مشترک و گوناگون فرهنگی و معنوی و پذیرش اشتراک و گوناگونی که باید در قالب کثرت‌گرایی، همزیستی قومی و وحدت، تجسم یافته، پویا شود، لزوم همکاری بین‌المللی را حیاتی‌تر ساخته و به یونسکو این فرصت نادر را اعطا کرده است تا رسالت نخستین خود را که همان رشد همکاری فکری در سطح جهان است، ایفا نماید....

در مقدمه مذکور، در مورد ارتباطات نیز تأکیدهای خاصی، صورت گرفته اند:

«... اهمیت نقش ارتباطات، اطلاعات و انفورماتیک را در رشد اجتماعی - اقتصادی و توسعه همکاریهای علمی و فرهنگی منطقه، تأیید می‌کنیم.

- از زبانیه آلماتا مبنی بر «لزوم رشد رسانه‌های مستقل و مردمی در آسیای میانه» و نیز از قطعنامه تهران، مصوب نشست هماهنگ کنندگان فعالیتهای RINSCA (شبکه انفورماتیک آسیای جنوبی و مرکزی) و هسته‌های «برنامه بین‌الدول انفورماتیک» (۱۲ نوامبر ۱۹۹۲)، پشتیبانی می‌نمایم.

- به کشورهای تازه استقلال یافته منطقه، توصیه می‌کنیم که به قراردادهای یونسکو مربوط به همکاریهای آموزشی، علمی و فرهنگی، به ویژه آنها که درباره حفظ میراث فرهنگی است (قراردادهای سالهای ۱۹۵۴، ۱۹۷۰ و ۱۹۷۲) و نیز قرارداد مربوط به حقوق مؤلف، ملحق شوند و این قراردادها را با سایر مقررات بین‌المللی که به سرپرستی یونسکو تصویب شده است، پایه طرحهای جدید قانونی خود در آموزش و علوم و فرهنگ قرار دهند....

به دنبال مقدمه یادشده، ضمن بررسی «برنامه‌های مشخص پیشنهادی» که در این اعلامیه، اجزای آنها به وسیله «یونسکو»

ضروری معرفی گردیده است نیز اشاره‌های ویژه‌ای به ارتباطات صورت گرفته‌اند. از جمله، در برنامه مربوط به «آموزش»، از ضرورت تماس با مؤسسات کشورهای صنعتی برای تأمین کاغذ مورد نیاز کشورهای آسیای میانه، جهت چاپ کتابهای درسی و نیز نحوه کمک به تأسیس کارخانه کاغذسازی در یکی از این کشورها، در همین جهت، سخن به میان آمده است.

در برنامه ارائه شده راجع به «علوم و فنون» هم با توجه به نقشی که در مقدمه «برنامه‌های مشخص پیشنهادی» برای شبکه‌های مختلف همکاری «یونسکو» در منطقه آسیای میانه، در نظر گرفته شده، براهمیت سنجش از راه دور، ارتباطات دور و ارتباطات کامپیوتری، تأکید گردیده است. در این برنامه، در مورد همکاریهای ارتباطی، چنین گفته شده است:

«... ج) [کشورهای آسیای میانه] از تأسیس و یا گسترش شبکه‌های منطقه‌ای در زمینه‌های زیرین پشتیبانی کنند:

(...)

۲) سنجش از راه دور (از طریق اطلاعات ماهواره‌ای Systeme de Probation des Observations de la Terre (Spot) بررسی مشاهدات زمین) به منظور کشف عوامل حفظ محیط زیست، مثل جلوگیری از پیشرفت صحراها، کنترل آلودگی از جمله آلودگی آبهای خزر و دریای آرال،

۳. تبادل اطلاعات در زمینه علوم و تکنولوژی از طریق ارتباطات راه دور و ارتباطات کامپیوتری

د) از اجرای یک برنامه پژوهشی برای ترجمه کامپیوتری زبانهای منطقه حمایت شود....

همچنین در برنامه «همکاری فرهنگی»، نیز برای موارد زیر به نقش ارتباطات کامپیوتری تولید فیلمهای سینمایی و اهمیت اطلاع‌رسانی، اشاره شده است:

«...ج) تهیه یک فهرست کامپیوتری از آرشیوها و نسخ خطی مربوط به فرهنگ و تاریخ آسیای میانه که در نهادهای آسیای میانه یا خارج از منطقه نگهداری می‌شود و در معرض خطر مفقود شدن است، تشویق شود.

و) فعالیتهای منی در تولید فیلم سینمایی و نمایش تئاتر مورد تشویق واقع گردد.

ح) از نهادهای ملی اطلاع‌رسانی در مورد فعالیتهای طرح «جاده ابریشم یا جاده‌های

تفاهم» پشتیبانی شود، تا اینکه نتایج علمی فعالیتهای یادشده، به‌طور گسترده‌تری پخش گردد....»

علاوه بر موارد فوق. بخش پنجم «برنامه‌های مشخص پیشنهادی» مورد نظر در اعلامیه، به‌طور اختصاصی به «ارتباطات، اطلاعات و انفورماتیک» اختصاص یافته است: «...الف) کشورهای آسیای میانه، برای کاربرد رسانه‌ها در برنامه‌های آموزشی خود همکاری بیشتری نمایند. تا بدین وسیله آگاهی عموماً از فرهنگهای مختلف منطقه و همسایگان ارتقاء یابد.

ب) طرح ایجاد یک اتحادیه پخش رادیو - تلویزیونی در منطقه، برای نزدیک ساختن کشورهای آسیای میانه و همجوار آن به یکدیگر، بررسی شود.

ج) تشکیل یک شبکه تلویزیونی از طریق ماهواره، مورد مطالعه قرار گیرد، تا تبادل اخبار و روزنامه‌های فرهنگی و علمی را تسهیل کند. د) یک برنامه مطالعاتی، زیر نظر «برنامه بین‌المللی انفورماتیک» (HIP) تشکیل دهند که چگونگی رشد توان کشورهای تازه استقلال یافته را در زمینه انفورماتیک و نیز نحوه اتصال این کشورها را به شبکه‌های انفورماتیک منطقه، بررسی کند....»

علاوه بر عدم توجه تدوین کنندگان گزارش به چگونگی برگزاری و اعلامیه نهایی «نخستین کنگره بین‌المللی درباره همکاری فرهنگی و علمی در آسیای میانه» نسبت به نشست هماهنگ کنندگان فعالیتهای شبکه انفورماتیک آسیای جنوبی و مرکزی و هسته‌های «برنامه بین‌الدول انفورماتیک» و قطعنامه مصوب آن در تهران (۱۲ نوامبر ۱۹۹۲)، که در متن اعلامیه اخیر نیز به آن اشاره گردیده، بی‌اعتنایی شده است.

۲. عدم بررسی دقیق در مورد هدفهای مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات همانگونه که نویسنده این ملاحظاتی در

■ گزارش هیأت اعزامی درباره مرکز مطالعات و تحقیقات پیشنهادی، براساس مصوبات سمینار مربوط به «پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرایی آسیایی» در اکتبر ۱۹۹۲ در «آلماتا» تنظیم شده است و هیچ اشاره‌ای به گردهمایی مهم دیگری که چند هفته بعد در قالب «نخستین کنگره بین‌المللی در مورد همکاری فرهنگی و علمی در آسیای میانه» با همکاری و مشارکت یونسکو و ایران در تهران برگزار شد، ندارد.

براساس چند محور، به منظور تقویت کارایی‌های آموزشی تخصصی و مهارت‌های حرفه‌ای و شناخت علمی فعالیت‌های وسایل ارتباطی و گسترش همکاری‌های منطقه‌ای، با تکیه بر تقدم زمینیه آموزش و تربیت روزنامه‌نگاران همانند تجربیات قبلی «یونسکو» در مراکز مشابه آن در مناطق مختلف جهان، به ترتیب زیر معرفی گردیده بودند:

الف. آموزش و تربیت روزنامه‌نگاران و سایر ارتباط‌گران، از طریق ایجاد دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت، آموزش‌های تکمیلی و بازآموزی حین خدمت، برای همکاران هیأت‌های تحریریه مطبوعات، خبرگزاری‌ها، بخش‌های خبری رادیو و تلویزیون، کارکنان بخش‌های فنی چاپ و توزیع نشریات و مطبوعات، تکنولوژی رادیو-تلویزیونی و ارتباطات دور و تولید برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی و نیز امور مدیریت و اقتصاد ارتباطات.

ایجاد امکانات تدریجی برای دانشجویان و همچنین همکاران مؤسسات ارتباطی کشورهای منطقه، جهت تحصیل در دوره‌های لیسانس، فوق‌لیسانس و دکترای علوم ارتباطات در دانشگاه‌های مهم منطقه و نیز تهیه و تدوین کتاب‌های درسی تخصصی علوم ارتباطات برای استفاده‌های مشترک.

ب. ایجاد مراکز اطلاع‌رسانی و گسترش بانک‌های اطلاعات، با کمک به تقویت مراکز اسناد ارتباطی در زمینه‌های گوناگون فعالیت‌های ارتباطات جمعی، ارتباطات دور و ارتباطات کامپیوتری و به‌ویژه کامپیوتری سازی کتابخانه‌ها، آرشیوها و مراکز اسناد و ارتباطات. همچنین توسعه امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری کامپیوتری و هماهنگی در کاربرد کامپیوتر برای فعالیت‌های ارتباطی منطقه.

پ. برگزاری کنفرانس‌ها و سمینارهای ارتباطی منطقه‌ای، در زمینه‌های مورد نیاز برای کارگزاران و همکاران ارتباطات جمعی، ارتباطات دور و ارتباطات کامپیوتری، با شرکت

مذاکرات حضوری جلسه مورخ ۲۴ ژانویه ۱۹۹۵، با شرکت آقای «آن مودو»، رئیس بخش ارتباطات «یونسکو» و آقای پروفیسور «جرج دل» در مقر این سازمان در پاریس، یادآوری کرده است، تدوین‌کنندگان گزارش به مجموعه هدف‌های تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» توجه نکرده‌اند. آنان تحت تأثیر ترجمه انگلیسی نام این مرکز، که «تحقیق» را بر «مطالعات» مقدم ساخته است و بر مبنای قضاوت‌های ذهنی خاص موجود در غرب راجع به جمهوری اسلامی ایران، برای این مرکز نقش سیاسی قائل شده‌اند. در صورتی که هنگام اقامت هیأت اعزامی «یونسکو» در تهران، بارها در گزارش‌ها و صحبت‌های مختلف یادآوری گردیده بود، که مرکز مذکور براساس تجربیات قبلی «یونسکو» برای تأسیس مراکز آموزش و پژوهش روزنامه‌نگاری و ارتباطات در اروپا، آمریکای لاتین، آفریقا و جنوب شرقی آسیا و برای تکمیل این تجربیات در منطقه جدید استقلال آسیای میانه، پایه‌گذاری خواهد شد. مخصوصاً در گزارش آقای دکتر نعیم بدیعی، مدیر گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی به هنگام بازدید هیأت یادشده از این دانشگاه هدف‌های مرکز مطالعات و تحقیقات مورد نظر، به‌طور روشن، برای این هیأت تشریح گردیده بودند.

در این گزارش، یادآوری شده بود که تأسیس این مرکز، با در نظر گرفتن سوابق تاریخی و همبستگی‌های فرهنگی و تجربیات مشترک علمی و ادبی و معنوی کشورهای منطقه در طول قرن‌های گذشته و ایجاد شرایط مساعد بازاریابی استقلال ملی آنها پس از فروپاشی شوروی، می‌تواند در توسعه ارتباطات در کشورهای تازه مستقل آسیای میانه و گسترش همکاری‌های آنها در زمینه‌های مختلف ارتباطی، نقش برجسته‌ای ایفا کند. هدف‌های مرکز مذکور، در این گزارش،

متخصصان و محققان کشورهای آسیای میانه و ممالک همجوار و کشورهای دیگر جهان و همکاری با گردهمایی‌های تخصصی ارتباطی بین‌المللی و منطقه‌ای دیگر.

ت. پژوهش‌های ارتباطی مورد لزوم برای توسعه ارتباطات و ارتباطات توسعه، در زمینه‌های ارتباطات جمعی، ارتباطات دور و ارتباطات کامپیوتری، از جمله تحقیقات مربوط به ساختارهای ارتباطی، پیام‌سازان و ارتباط‌گران، تجزیه و تحلیل محتوای پیام‌ها، شناخت مخاطبان و آثار اجتماعی ارتباطات و همچنین پژوهش‌های اقتصادی و حقوقی و فرهنگی و زبان‌شناختی در زمینه‌های گوناگون ارتباطی و به ویژه بررسی‌های مربوط به توسعه ارتباطات و ارتباطات توسعه، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی ارتباطات، روزنامه‌نگاری برای توسعه و نیز تحقیقات جامع، راجع به آزادی اطلاعات، جریان آزاد اطلاعات و ایجاد محیط مطلوب برای فعالیت وسایل ارتباط جمعی مستقل و کثرت‌گرا.

ث. کمک به همکاری‌های سازمانی ارتباطات در کشورهای آسیای میانه در جهت بهره‌برداری بیشتر از امکانات و وسایل و تکنولوژی‌های ارتباطی، از طریق تشویق به ایجاد و تقویت سازمان مشترک خبرگزاری‌ها، اتحادیه رادیو-تلویزیونی منطقه‌ای، انجمن‌ها و اتحادیه‌های مطبوعاتی منطقه‌ای و سازمان ارتباطات دور منطقه‌ای و همچنین مساعدت به ایجاد زمینه‌های توافق در کاربرد ارتباطات ماهواره‌ای و به ویژه، پخش مستقیم برنامه‌های تلویزیونی.

به‌طورکلی، با ایجاد «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، که با همکاری تمام کشورهای منطقه و ممالک همسایه و کشورهای دیگر و استفاده از امکانات آموزشی و اطلاعاتی و پژوهشی مشترک آنها، اداره خواهد شد، برای تحقق هدف‌های یادشده در دوره‌های کوتاه‌مدت، میان مدت و بلندمدت، کوشش‌های لازم معمول خواهد گردید.

۳. لازم‌وملزم بودن «تحقیق و توسعه»

صرف‌نظر از تقدم اجزای برنامه‌های آموزشی و تقویت مراکز اطلاعاتی، که در هدف‌های تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» مورد نظر بوده است و در گزارش هیأت اعزامی «یونسکو» به آن

دقت کافی معطوف نشده است، در این گزارش به اهمیت و ضرورت تحقیق در هرگونه برنامه پیشرفت و توسعه و از آن جمله، ارتباطات جمعی نیز توجه لازم صورت نگرفته است. عنایت به اصل لازم و ملزوم بودن «تحقیق» و «توسعه»، به خوبی می‌توانست تعارض ظاهری کنونی بین هدف‌های ایجاد مرکز مطالعات و تحقیقات موردنظر ایران و هدف‌های اجرای «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» مطرح شده در گزارش هیأت‌را، از میان بردارد و آنها را مکمل هم معرفی کند. ضرورت توجه به امر تحقیق در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های ارتباطی امری بدیهی است و تدوین‌کنندگان گزارش، که عضو برجسته آن، خود استاد قدیمی سیاست‌های ارتباطی است و کتابها و مقاله‌ها و گزارش‌های فراوانی درباره ارتباطات و توسعه منتشر کرده است، به لازم و ملزوم بودن «تحقیق» و «توسعه»، وقوف کامل دارند. مخصوصاً که در آخرین پاراگراف فصل چهارم گزارش خود به این موضوع اشاره کرده‌اند و از احتمال نیاز به یک برنامه تحقیق و توسعه در طول اجرای اقدامات پنج‌ساله «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» و بازنگری درباره ایجاد مرکز مطالعات و تحقیقات پیشنهادی ایران، سخن گفته‌اند.

طبیعی است که اجرای برنامه توسعه ارتباطی بسیار مهم پیشنهاد شده، از سوی هیأت مذکور، بدون بررسی و پژوهش قبلی برای شناخت نیازهای اساسی کشورهای آسیای میانه در زمینه‌های مختلف ارتباطات جمعی، نمی‌تواند موفقیت‌آمیز باشد. همچنین که تعارض موجود در گزارش یادشده راجع به نیازهای ارتباطی جمهوری‌های جدیدالاستقلال، نیز ضرورت تحقیق در این باره پیش از مشخص ساختن چارچوب برنامه و چگونگی اجرای آن را، آشکار می‌سازد.

لازم به یادآوری است که نویسندگان گزارش در بند ۱۶ فصل چهارم آن، خاطرنشان کرده‌اند که هنگام بازدید اخیر از کشورهای آسیای میانه، از مخاطبان خود درباره نیازها و منافع آنان در زمینه ارتباطات پرسش کرده‌اند و پاسخ‌های مناسبی دریافت نکرده‌اند. در حالی که در بند ۱۹ همین فصل، ضمن تأکید بر اجرای «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» مورد پیشنهاد هیأت، گفته شده است: «... به نظر آنان این برنامه خواهد توانست به نیازهای ابراز شده

از سوی دولت‌های آسیای میانه در زمینه مطبوعات و رادیو و تلویزیون، پاسخ دهد...». همچنین برخلاف نظر اخیر، در بند ۶ فصل پنجم گزارش هم یادآوری گردیده است که «... اکثر جمهوری‌های آسیای میانه، هنوز به نیازها و برنامه‌های ارتباطی خاص خود نیاندیشیده‌اند و هیچ‌کدام از آنها آمادگی نداشته‌اند که یک برنامه توسعه برای طراحی و برنامه‌ریزی ارتباطات، ارائه کنند...».

بدین ترتیب، با توجه به لازم و ملزوم بودن «تحقیق» و «توسعه»، پیش از اجرای هر برنامه عملی برای پیشرفت ارتباطات جمعی در آسیای میانه، انجام پژوهش برای تشخیص دقیق مسائل و نیازهای ارتباطی کشورهای این منطقه ضروری به نظر می‌رسد و از این لحاظ، آن قسمت از هدف‌های اصلی تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، که به پژوهش‌های ارتباطی معطوف گردیده است، می‌تواند به اجرای «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» پیشنهاد شده از طرف نویسندگان گزارش، کمک کند. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی» موردنظر ایران و «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» طرف توجه هیأت اعزامی «یونسکو» مکمل یکدیگرند.

۴. آمادگی ایران برای همکاری در «برنامه توسعه وسایل ارتباطی»

با توجه به آن که هدف اساسی جمهوری اسلامی ایران از ارائه پیشنهاد تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه»، کمک به توسعه و پیشرفت جمهوری‌های تازه استقلال یافته این منطقه بوده است و پیش از آن نیز در برگزاری «نخستین کنگره بین‌المللی درباره همکاری فرهنگی و علمی در آسیای میانه» با همکاری «یونسکو»، همین هدف

موردنظر قرار گرفته بود، بنابراین دولت مذکور آمادگی کامل دارد که در اجرای هدف‌های «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» آسیای میانه هم، که از سوی هیأت اعزامی به «یونسکو» پیشنهاد شده است، همکاری کند.

همکاری‌های ایران برای تحقق هدف‌های این برنامه، همان‌گونه که در گزارش هیأت اعزامی نیز به آنها اشاره شده است، می‌تواند جنبه‌های مشاوره‌ای، کارشناسی، آموزشی و پژوهشی و همچنین مالی داشته باشند. همان‌گونه که در مذاکرات حضوری جلسه ۲۴-ژانویه ۱۹۹۵ در دفتر آقای «آن مودو»، رئیس بخش ارتباطات «یونسکو» در پاریس، با حضور ایشان و آقای «پروفسور جرج دل»، از سوی نویسنده این ملاحظات (دکتر کاظم معتمدنژاد، استاد دانشگاه علامه طباطبایی و عضو کمیته ارتباطات کمیسیون ملی یونسکو در ایران)، یادآوری شده، دولت ایران آماده است در تمام «برنامه‌های عملیاتی» مختلفی که از طرف «یونسکو» برای کمک سریع به توسعه وسایل ارتباط جمعی در آسیای میانه به اجرا گذاشته می‌شود، شرکت کند. به‌ویژه برای برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه مدت روزنامه‌نگاران و سایر ارتباط‌گران که در آن جلسه برای آنها، اولویت در نظر گرفته شد، همکاران دپارتمان علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران و دانشکده مخابرات وزارت پست و تلگراف و تلفن و مرکز آموزش رسانه‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، که بسیاری از آنان به زبان‌های ملی جمهوری‌های جدیدالاستقلال آسیای میانه نیز مسلط‌اند، آمادگی دارند. برای شرکت در برنامه‌های آموزشی کوتاه‌مدت مسائل حقوقی و مدیریت اقتصادی وسایل ارتباط جمعی نیز علاوه بر مؤسسات عالی مذکور، بسیاری از مؤسسات

■ علاوه بر عدم توجه تدوین‌کنندگان گزارش به چگونگی برگزاری و اعلامیه نهایی «نخستین کنگره بین‌المللی مربوط به همکاری فرهنگی و علمی در آسیای میانه» نسبت به نشست هماهنگ‌کنندگان فعالیتهای شبکه انفورماتیک آسیای جنوبی و مرکزی و هسته‌های «برنامه بین‌الدول انفورماتیک» و قطعنامه مصوب آن در تهران (۱۲ نوامبر ۱۹۹۲) نیز بی‌اعتنایی شده است.

■ تدوین‌کنندگان گزارش به مجموعه هدف‌های تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» توجه نکرده‌اند.

دانشگاهی دیگر ایران آماده همکاری خواهند بود. در برنامه‌های مشاوره‌ای موردنظر «یونسکو» نیز عده زیادی از کارشناسان برجسته ایرانی در زمینه‌های مختلف حقوق، اقتصاد، مدیریت و سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی ارتباطات، که بسیاری از آنها با دانشگاه‌های اروپا و آمریکا هم همکاری دارند، می‌توانند به همکاری دعوت شوند.

از لحاظ مالی نیز، جمهوری اسلامی ایران اصولاً آمادگی خواهد داشت که با توجه به امکانات خویش، همچنان که در همکاری‌های مالی عمومی خود به «یونسکو» نشان داده است، به اجرای «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» آسیای میانه، مساعدت کند.

در عین حال، با در نظر گرفتن لازم و ملزوم بودن همکاری‌های منطقه‌ای مبتنی بر مشترکات تاریخی و فرهنگی کشورهای آسیای میانه و همکاری‌های منطقه‌ای مبتنی بر همبستگی‌های جهانی و همچنین مکمل بودن هدف‌های «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای میانه» و هدف‌های «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» از چندماه پیش، به ابتکار دانشگاه علامه طباطبایی و با همکاری بخش‌های آموزشی و پژوهشی وزارت پست و تلگراف و تلفن، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت امور خارجه، سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران و خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران و مطبوعات بزرگ کشور، که امکانات آنها، در مسافرت اخیر هیأت اعزامی مورد ارزیابی قرار گرفتند و در گزارش آنها نیز انعکاس یافتند، «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات آسیای میانه»، در کنار گروه علوم ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، شروع به فعالیت کرده است. این مرکز در شرایط کنونی با استفاده از امکانات مالی و تدارکاتی و آموزشی و پژوهشی ایران و

■ آموزش و تربیت روزنامه‌نگاران و سایر ارتباط‌گران، از طریق ایجاد دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت، آموزش‌های تکمیلی و بازآموزی حین خدمت برای اعضای تحریریه مطبوعات، خبرگزاریها و بخش‌های خبری رادیو و تلویزیون و... از جمله اهداف مرکز پیشنهادی ایران برای مطالعه و تحقیق درباره ارتباطات در آسیای میانه است.

همکاری برخی از مؤسسات دانشگاهی و وسایل ارتباط جمعی کشورهای آسیای میانه، کار خود را آغاز نموده است و امیدوار است که در آینده، از همکاری‌های منطقه‌ای بیشتری برخوردار گردد و از پشتیبانی‌ها و مساعدتهای غیرمستقیم «یونسکو» نیز استفاده کند.

***

با تمام احوال، صرف‌نظر از ملاحظات دیپلماتیک، که در بند اخیر ارزیابی و نتیجه‌گیری حاضر در مورد گزارش هیأت اعزامی «یونسکو» برای پاسخ رسمی به این گزارش، رعایت گردید، باید باردیگر خاطر نشان کرد که «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» پیشنهاد شده از سوی این هیأت، با کوشش‌های سالهای اخیر مدیریت «یونسکو» در جهت هماهنگی با مقاصد «نظم نوین جهانی» یک قطبی دنیای سرمایه‌داری، تنظیم شده است. تأکید خاص معاون مدیرکل «یونسکو» در امور ارتباطات و اطلاعات و انفورماتیک، در نامه مورخ ۲۰ فوریه ۱۹۹۵ وی - که همراه گزارش هیأت یادشده برای دبیرکل کمیسیون ملی ایران ارسال گردیده است - بر هدف‌های موردنظر در «اعلامیه سمینار مربوط به پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرای آسیایی» در اکتبر ۱۹۹۲ در «آلماتا»، مؤید همین هماهنگی است. وی در این نامه، ضمن اشاره به کوشش نویسندگان گزارش، برای مشخص ساختن نیازهای ارتباطی کشورهای آسیای میانه در جهت هماهنگی با نیازهای موردنظر در سمینار اخیر و اولویت‌های تعیین شده در برنامه

ارتباطات مصوب آخرین اجلاس کنفرانس عمومی «یونسکو»، بر ضرورت توجه به نیازهای ساختاری و عملیاتی توسعه ارتباطات در کشورهای آسیای میانه تکیه کرده است و اولویت این نیازها را به ترتیب، براساس رعایت «اصول آزادی بیان و عقیده در مدیریت روزبه‌روز سازمان‌های ارتباطی»، «مدیریت اقتصادی وسایل ارتباطی»، «ارتقاء کیفی برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی»، «استفاده از منابع مالی اضافی»، «تقویت روابط بین وسایل ارتباطی و شهروندان از طریق پژوهش‌های مربوط به شناخت مخاطبان و استفاده آنان از ارتباطات جمعی»، «گوناگونی زبانی» و «توسعه منابع انسانی»، بر شمرده است. او بر مبنای این اولویت‌ها، با تأکید بر ضرورت تطبیق‌دهی‌های ساختاری و کاربرد تحلیلی تکنیک‌ها و عملکردهای جاری، به عدم ضرورت پژوهش بنیادی برای حل مسائل مربوط به ارتباطات در آسیای میانه، نظر داده است و اولویت تأسیس مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطی موردنظر ایران را رد کرده است.

معاون مدیر «یونسکو» در امور ارتباطات و اطلاعات و انفورماتیک، سپس با نفی اولویت ایجاد مرکز مذکور، بر مبنای گزارش هیأت اعزامی، بر ضرورت اجرای «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» مورد پیشنهاد آن تأکید گذاشته است و از دولت ایران نیز تقاضای کمک به تحقق این برنامه را کرده است.

نباید فراموش کرد که پیشنهاد متقابل هیأت اعزامی «یونسکو» به منطقه آسیای میانه، برای ایجاد یک «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» در این منطقه، به گونه‌ای شگفت‌انگیز، یادآور تجدید هدفها و برنامه‌های کشورهای بزرگ غربی در قالب فعالیت‌ها و کمپهای آنها برای نوسازی جهان سوم و به‌ویژه برنامه‌های خاص «یونسکو» در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، به‌منظور گسترش کاربرد وسایل ارتباطی در راه نوسازی کشورهای در حال توسعه است. به همین جهت، چنین پیشنهادی بیش از هرچیز، برنامه تحقیقاتی معروف موردنظر دولت ایالات متحده آمریکا را، که در آغاز دهه ۱۹۵۰

■ **تهیه‌کنندگان گزارش، تحت تأثیر ترجمه انگلیسی نام مرکز پیشنهادی، که «تحقیق» را بر «مطالعات» مقدم ساخته است و بر مبنای قضاوت‌های ذهنی خاص موجود در غرب راجع به جمهوری اسلامی ایران، برای این مرکز نقش سیاسی قائل شده‌اند.**

■ **هنگام اقامت هیأت اعزامی یونسکو در تهران بارها یادآوری گردید که مرکز پیشنهادی ایران براساس تجربیات قبلی یونسکو برای تأسیس مراکز آموزش و پژوهش روزنامه‌نگاری و ارتباطات در اروپا، آمریکا، لاتین، آفریقا و جنوب‌شرقی آسیا و برای تکمیل این تجربیات در منطقه جدیدالاستقلال آسیای میانه پایه‌گذاری خواهد شد.**

■ **پیشنهاد هیأت اعزامی یونسکو، بیش از هرچیز، برنامه تحقیقاتی معروف موردنظر دولت ایالات متحده امریکا را، که در آغاز دهه ۱۹۵۰ با همکاری دانشگاه کلمبیا و انستیتوی تکنولوژی ماساچوست (ام.آی.تی) برای «گذر از جامعه سنتی و نوسازی خاورمیانه» در این منطقه به انجام رسید و در کتاب معروف «دانیل لرنر» انتشار یافت، در اذهان زنده می‌کند.**

آنها، برخلاف کشورهای در حال توسعه جهان سوم و از آن جمله کشورهای همسایه و نزدیک این منطقه در آسیای غربی و جنوب غربی، به سبب بالا بودن سطح سواد عمومی جمعیت، شالوده‌آسی پیشرفت و سایل ارتباط جمعی و به‌ویژه مطبوعات وجود دارد و فراوانی تعداد نشریات دوره‌ای در زمان حکومت شوروی در این منطقه نیز بهترین نشانه آن به‌شمار می‌رود. از لحاظ اقتصادی، نیز اگرچه در حال حاضر تحت تأثیر تورم بسیار شدید بعد از رها کردن اقتصاد دولتی متمرکز شوروی در این کشورها، قدرت خرید همگانی کاهش یافته است، باز هم در مقایسه با اغلب کشورهای در حال توسعه، در آن‌ها امکانات بیشتری برای استفاده از وسایل ارتباطی وجود دارند.

اما جمهوریهای مذکور، از جنبه‌های فرهنگی دیگری خارج از مسأله معمولی سواد و آموزش، که در کشورهای جهان سوم به چشم می‌خورد، برای توسعه وسایل ارتباط جمعی با دشواری روبه‌رو می‌باشند. زیرا این کشورها، از یک سو، به علت سیاست‌های خاص مربوط به ملیت‌ها که از دوران حکومت استالین، برای حفظ سرزمین‌های وابسته به امپراتوری سابق روسیه در کنار اتحاد جماهیر شوروی پیش گرفته شدند، اغلب از داشتن منابع فرهنگی به زبان‌های خاص خود محروم گردیدند و به استفاده از نشریات و مطبوعات با برخی زبانهای غیررایج محلی به عنوان زبان رسمی

همبستگی معنوی دیرین منطقه‌ای، توجه نگردد و برای جانشینی یک رژیم وابسته سوسیالیستی، رژیم وابسته سرمایه‌داری، تدارک دیده شود، هیچ‌کدام از این کشورها نخواهند توانست آزادهای عمومی و عدالت اجتماعی و استقلال ملی خود را، که مهم‌ترین مبانی و مظاهر پیشرفت و توسعه محسوب می‌شوند، تأمین کنند.

مسائل کنونی و چشم‌انداز آینده

با بررسی سیر تحول وسایل ارتباط جمعی آسیای میانه و وضع کنونی آنها در جمهوریهای مستقل جدید این منطقه و توجهی که از سوی سازمانهای بین‌المللی و کشورهای غربی و برخی از کشورهای همسایه و نزدیک، به همکاریهای ارتباطی با این جمهوریها پدید آمده است، می‌توان در مجموع نتایج زیر را بدست آورد:

۱. توسعه وسایل ارتباط جمعی و سایر امکانات نوین ارتباطی در کشورهای جدیدالاستقلال آسیای میانه، از لحاظ وضع عمومی داخلی این کشورها، مسائل خاصی دارد که در بسیاری از کشورهای تازه‌جداشده از اتحاد جماهیر شوروی سابق و یا بلوک سوسیالیستی وابسته به آن و همچنین کشورهای در حال توسعه همسایه آنها، به این صورت وجود ندارند.

در جمهوریهای پنجگانه آسیای میانه، با در نظر گرفتن شرایط کلی فرهنگی و اقتصادی

با همکاری دانشگاه «کلمبیا» و «انستیتوی تکنولوژی ماساچوست» (ام.آی.تی) برای «گذر از جامعه سنتی و نوسازی خاورمیانه» در این منطقه به انجام رسید و در کتاب معروف «دانیل لرنر»^۲ یا همین نام، انتشار یافت و سپس در آغاز دهه ۱۹۶۰، در کتاب مشهور «ویلیبر شرام» درباره «وسایل ارتباط جمعی و توسعه ملی»^۳ منتشر شد و از سوی «یونسکو» اساس الگوی ارتباطات توسعه در جهان سوم، معرفی گردید. در اذهان زنده می‌کند. هرچند که آقای پروفیسور «جرج ودل» نویسنده اصلی این گزارش، در حدود بیست‌سال بعد، در کتاب «رادیو - تلویزیون در جهان سوم» از نظریات «دانیل لرنر» به سبب عدم توجه به «اصالت و تداوم فرهنگی» در کشورهای در حال توسعه، انتقاد کرده است.^۵

این‌گونه برنامه‌ها، که به دنبال کوشش‌های گوناگون چند سال اخیر بعد از استقلال کشورهای آسیای میانه، از طرف قدرتهای سرمایه‌داری غربی و سازمانها و نهادهای غیردولتی وابسته به آنها که در جهت جذب این منطقه به نظام جهانی سرمایه‌داری و گسترش روند «جهانی‌سازی» اقتصادی، در چارچوب فعالیت‌های «یونسکو» مطرح می‌شوند، نیز مانند برنامه‌های دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ برای نوسازی خاورمیانه و سایر کشورهای جهان سوم، بیشتر در قالب استراتژی‌ها و سیاست‌های جهانی آنها قرار می‌گیرند. اصول بنیادی مطرح شده در آنها، در زمینه‌های «آزادی اطلاعات»، «وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرا» و «جامعه‌باز» و «اقتصاد آزاد» و نظائر آنها، در عین حال که معرف جنبه‌های مثبت نظام دموکراسی آزادی‌گرای غربی، به‌شمار می‌روند، با واقعیت‌های دیکتاتورهای موجود در اکثر کشورهای در حال توسعه وابسته به غرب در دوران جنگ سرد و واقعیت‌های کنونی بسیاری از این کشورها و مخصوصاً کشورهای آسیای میانه، انطباق ندارند. تردید نیست که کشورهای اخیر که در حدود هفتادسال، تحت رژیم دیکتاتوری سوسیالیستی شوروی از توسعه سیاسی دموکراتیک بازمانده بودند، باید برای پیشرفت و گسترش دموکراسی و تحقق آزادهای اساسی فرد و حقوق بشر، کوشش‌های سریعی به عمل آورند. اما در این راه، در صورتی که به شرایط داخلی یک توسعه ملی درون‌زا و خود اتکاء و مبتنی بر فرهنگ و هویت تاریخی و

■ **پیشنهاد هیأت اعزامی یونسکو به منطقه آسیای مرکزی، برای ایجاد یک «برنامه توسعه وسایل ارتباطی» در این منطقه به گونه‌ای شگفت‌انگیز، یادآور تجدید هدفها و برنامه‌های کشورهای بزرگ غربی در قالب فعالیتهای و کمکهای آنها برای نوسازی جهان سوم است.**

■ **ترویج برنامه‌های تغییرات ساختاری آسیای مرکزی در راه خصوصی‌سازی، اگرچه با شعارهای آرمانی «اقتصاد آزاد» و «جامعه باز» دنبال می‌شود اما در عمل از روند عمومی سرمایه‌داری معاصر برای «جهانی‌سازی اقتصادی» جدا نیست.**

و داشته شدند. از سوی دیگر به موازات آن، با تغییر الفباهای عربی‌زبان دارای ریشه ترکی و فارسی این منطقه به الفبای سیریلیک روسی اتحاد شوروی، حافظه تاریخی جمعی آنها نیز روبه‌زوال گذاشت. به گونه‌ای که بر اثر این سیاستها، مردم آسیای میانه که از لحاظ روابط فرهنگی و علمی، بیشتر از میراث مشترک سرزمین وسیع کنونی ایران و ماوراءالنهر با زبان فارسی بهره‌مند می‌شدند و در محاورات معمولی نیز اغلب علاوه بر لهجه‌های خاص ترکی محلی خویش، از این زبان استفاده می‌کردند، ناگهان از گذشته تاریخی خویش جدا گردیدند و با زبانهای رسمی جدید، که در تقسیم‌بندیهای جغرافیایی مصلحتی، دشواریهای بیشتری پدید می‌آوردند، شرایط توسعه اصیل ارتباطات جمعی را از دست دادند. به عنوان مثال، منطقه فارسی زبان بخارا، که نخستین روزنامه آن موسوم به «بخارای شریف» در اوائل قرن بیستم منتشر گردیده بود، به دنبال رویدادهای پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷، با تقسیم‌بندی جدید جمهوریهای شوروی در آسیای میانه، به صورت جزئی از «ازبکستان» در آمد و با رسمیت یافتن زبان ازبکی، از داشتن مطبوعات فارسی محروم گردید. در حالی که در مقابل آن، بخش‌هایی از نواحی ازبک زبان که جزء تاجیکستان قرار گرفتند، امکان دسترسی مستقیم به کتابها و مطبوعات ازبکی را از دست دادند.

بدین ترتیب، دشواری‌هایی که در زمینه هویت فرهنگی و همبستگی ملی مردم این سرزمین‌ها در دوران حکومت شوروی ایجاد شدند، به صورت یک میراث تلخ سلطه سیاسی کمونیستی، به پیشرفت ارتباطات جمعی آنها لطمات زیادی وارد کردند.

۲. اکنون پس از رهایی کشورهای آسیای میانه از سلطه سیاسی دیرین روسیه - در دوره تزاری و دوره کمونیستی - برای آنها از لحاظ روابط جهانی و همکاریهای جدید منطقه‌ای،

نیز مسائل جدیدی به وجود آمده‌اند، که خواه‌ناخواه در روند کلی دگرگونی‌های این کشورها و از جمله ارتباطات جمعی آنها، تأثیر می‌گذارند.

جمهوریهای تازه آسیای میانه، که پس از تجربه تلخ وابستگی به روسیه، از شرایط استبدادی دوره تزارها و شرایط دیکتاتوری دوره شوروی لطمات فراوانی دیده‌اند، طبیعتاً همه اشتیاق دارند که از دموکراسی مبتنی بر آزادیهای اساسی و کثرت‌گرایی سیاسی، بهره‌مند شوند. در حالی که گام‌گذاری ناگزیر در این مسیر، خطر جدید سلطه سرمایه‌داری را پیش می‌آورد. در چند سال اخیر، تجربه کشورهای اروپای شرقی به خوبی نشان داد که چگونه، تحت تأثیر اشتیاق عمومی آنها به مظاهر دموکراسی سیاسی غرب، کمپانیهای بزرگ فراملی، به بهره‌گیری وسیع از خصوصی‌سازی وسایل ارتباطی در این کشورها رو کردند و با استفاده از شرایط مساعدی که برای ورود آنها به بازار پرفروش فرهنگ و ارتباطات این منطقه، پدید آمدند، روند جهانی‌سازی اقتصادی موردنظر خود را گسترش دادند.

در آسیای مرکزی نیز تا حدود زیادی، با همکاری برخی از دولتهای بزرگ غربی و نهادها و سازمانهای غیردولتی وابسته به آنها، شرایط و زمینه‌های نسبتاً مساعدی برای دگرگونی ساختاری کشورهای این منطقه در جهت احیاء و توسعه سرمایه‌داری، ایجاد شده‌اند و فعل و انفعال‌های مختلفی که به موازات آنها، برای بهره‌داری از منابع طبیعی زیرزمینی این کشورها، مانند نفت و گاز صورت می‌گیرند، نیز همه در مسیر رشد سرمایه‌داری وابسته پیش می‌روند. در این میان، اقدامها و برنامه‌هایی که برای خصوصی‌سازی ارتباطات جمعی دولتی گذشته و نیز ایجاد امکانات ارتباطی جدید خصوصی در این زمینه دنبال می‌شوند، نیز شایان توجه‌اند.

ترویج برنامه‌های تغییرات ساختاری آسیای میانه در راه پیشرفت سرمایه‌داری خصوصی، اگرچه با شعارهای آرمانی ایجاد «اقتصاد آزاد» و «جامعه باز»، دنبال می‌شود و در زمینه دگرگونی‌های ارتباطات جمعی هم، همان‌طور که سمینار منطقه‌ای معروف برگزار شده در اکتبر ۱۹۹۲، در قزاقستان نشان داد، با هدف‌های توسعه و پیشرفت «وسایل ارتباطی آزاد و مستقل و کثرت‌گرا» همراه است، اما در عمل، از روند عمومی سرمایه‌داری معاصر برای «جهانی‌سازی اقتصادی» جدا نیست. به همین جهت، کشورهای جدید این منطقه باید بسیار واقع‌بین باشند تا به دنبال رهایی از سلطه مستقیم دیکتاتوری سوسیالیستی به سلطه غیرمستقیم سرمایه‌داری جهانی گرفتار نشوند.

۳. شاید جمهوریهای آسیای میانه بتوانند از طریق همکاری‌ها در سطح منطقه‌ای و با کوشش مشترک در راه احیاء اصالت فرهنگی و تجدید حافظه تاریخی جمعی خویش با یکدیگر و با همسایگان، در راه استقرار نظام‌های دموکراتیک نوین مبتنی بر آزادی و کثرت‌گرایی، به صورت درون‌زا، پیش بروند و همراه آن، از مخاطرات وابستگی شدید به سرمایه‌داری جهانی نیز بدور بمانند. طبیعی است که استوارشدن فعالیت وسایل ارتباط جمعی بر هویت فرهنگی و استقلال ملی از یک‌سو و پیروی از اصول آزادی‌گرایی و کثرت‌گرایی، از سوی دیگر، می‌تواند شرایط اساسی مطلوب برای پیشرفت و گسترش آنها را فراهم کند.

یادداشت‌ها:

1. Discours de M. Federico Mayor, Directeur Général de L'Unesco à l'ouverture du premier congrès International sur la Coopération Culturelle et Scientifique en Asia Centrale: Téhéran, 12 novembre 1992-p.5.

۲. برای ارائه ترجمه فارسی مطالب استخراج شده از اعلامیه مذکور، متن برگردانده شده، از زبان انگلیسی، به وسیله نمایندگی دائم جمهوری اسلامی ایران در «یونسکو» - پاریس، مورد استفاده قرار گرفته است.

3. Daniel Lerner. the Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East. New York: Free press. 1958

4. Wilbur Schramm. Mass Media and National Development. Paris: The unesco Press, 1964.

5. Elihu Katz and George WEDELL. Broadcasting in the Third World: Promise and Performance. Cambridge, MAS.: Harvard Universit Press, 1977. ■